

A GYERMEKVÁLLALÁS HATÁR- HASZNAI ÉS HATÁRKÖLTSÉGEI MIKRO-, MEZO- ÉS MAKROSZINTEN

Mihályi Péter

ÖSSZEFOGLALÓ

Amikor a családok ex ante döntést hoznak a gyermekvállalásról, akkor csökkenő hozadékkal számolnak. Ez történelmileg nem volt mindig így. Napjainkban az a meghatározó, hogy az első gyermek születése a család számára óriási boldogsággal jár, s ehhez képest a második és további gyermekek csökkenő boldogsághozadékot eredményeznek. Ily módon standard mikroökonómiai elemzést alkalmazunk, de azt három ponton is kiegészítjük az általános egyensúlyelmélet Kornai-féle kritikájával. A gyermeknevelésnek nyilvánvalóan társadalmi haszna is van. Minden egyes megszülető gyermek társadalmi hasznossága közel azonos, de ez alig-alig befolyásolja a családokat. Véggkövetkeztetésünk az, hogy a tanulmányban figyelembe vett tényezők keretein belül nincs egyensúly, a stabil tendenciák nem vezetnek el a tankönyvi optimumhoz (2,1-es teljes termékenységi arányszám). A népesség fogyása és elöregedése nemzeti keretek között nem szüntethető meg, sőt számottevően nem is enyhíthető, akármilyen nagy pénzüsszeggel is próbálja az állam társadalmasítani a gyermeknevelés családi költségeit.

Tárgyszavak: határhaszon, határköltség, fogamzásgátlás, termékenység, humán tőke.

Mihályi Péter
Budapesti Corvinus Egyetem Makroökonómia Tanszék
E-mail: peter.mihalyi@uni-corvinus.hu

BEVEZETÉS¹

Tárgyunk szempontjából a 20. század innovációi közül három elemet célszerű kiemelni: (i) kifejlődtek a népesség túlnyomó részét lefedő nyugdíjrendszerek; (ii) az anyai, a csecsemő- és gyermekhalandóság töredékére csökkent, lényegesen nőtt a születéskor várható élettartam; (iii) a fogamzásgátló tabletta megjelenésével a korábbi évszázadokhoz képest sokkal megbízhatóbbá, biztonságosabbá és humánusabbá vált a családtervezés.

Napjainkból visszatekintve triviális, de a 19. század végén a különféle nyugdíjrendszerek kigondolójának aligha juthatott eszébe, hogy a garantált öregségi nyugdíj *antinatalista* hatású: ha valaki elégséges nyugdíjra számít, akkor nem lesz szüksége arra, hogy idős korában gyermekei tartsák el. Éppen ezért a nyugdíj nagyságának megállapítása és a felnevelt gyermekek számának összekapcsolása a nemzetközi irodalomban régóta napirenden van (Demeny, 1987), és e tárgyban már 2012-ben is volt egy színvonalas szakmai konferencia Magyarországon. Az ennek alapján megjelent tanulmánykötetben (Kovács, 2012) már kifejtettem véleményemet. Akkor írásom címe visszatükrözte mondanivalóm lényegét: „*Húsz érv a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen*” (Mihályi, 2012). Véleményem jottányit sem változott azóta: nem gondolom, hogy a nyugdíjrendszeren keresztül lehetne ösztönözni a gyermekvállalást, sőt – mint majd e tanulmányból ki fog derülni –, abban a kérdésben is szkeptikus vagyok, hogy lehetséges-e egyáltalán a születésszámot tartósan növelni bármiféle állami támogatással. Azokkal a nyugdíjszakértőkkel értek egyet, akik úgy látják, hogy a mai magyar nyugdíjrendszernek amúgy is sokkal előbbre való problémái vannak, mint az, hogy rajta keresztül próbálja meg a kormány ösztönözni a termékenységet (Matits, 2012; Simonovits, 2012; Farkas, 2019).

E tanulmány nem továbbfejlesztése korábbi írásomnak, hanem logikai hátralepés, kísérlet két előzetes kérdés megválaszolására. *Miért nem vállal a magyar családok túlnyomó többsége immáron fél évszázada harmadik, negyedik, ötödik stb. gyermeket? Miért emelkedik folyamatosan a gyermektelen és az egygyermekes nők aránya?*

¹ E tanulmány első változata a Budapesti Corvinus Egyetemen, 2019. június 13-án megrendezett *Gyerek és nyugdíj – 2.0* konferenciára készült. Első írott változata ismeretterjesztő stílusban, erősen rövidítve, magyarul és angolul a *Pénzügyi Szemle* 2020. évi 1. számában jelenik meg. A konferencián elhangzott megjegyzésekért, továbbá a kézirat korábbi változataihoz fűzött bírálatokért köszönettel tartozom Banyár Józsefnek, Bauer Tamásnak, Csillag Istvánnak, Holtzer Péternek, Kovács Erzsébetnek, Kuncz Izabellának, Major Klárának, Németh Petráknak, Palócz Évának, Révész Tamásnak, Róna Péternek, Simonovits Andrásnak, Szabó-Morvai Ágnesnek, Szelényi Ivánnak, Ványai Juditnak, továbbá jelen folyóirat anonim lektorainak.

A tanulmány négy fő újdonsága az, hogy:

(i) a gyermekvállalásról szóló döntéseket a határhasznok és a határköltségek összevetése alapján fogjuk elemezni – méghozzá nagyon hosszú távon, az elméletileg lehetséges gyermekvállalási kor kezdetétől a késő időskorig, tehát hozzávetőlegesen a szülők 20. életévétől a 80. életévükig.

(ii) a neoklasszikus mikroökonómiából kölcsönzött határhaszon-megközelítést három ponton is kiegészítjük az általános egyensúlyelmélet Kornai-féle (1971) kritikájával (döntések osztályozása, oszthatatlanság, aspirációk).

(iii) a Kornai-féle kritika logikája mentén megmutatjuk, hogy egy demográfiai tény (az alacsony termékenység) közgazdaságilag miképpen értelmezhető termelésifüggvény-problémaként.

(iv) a gyermekvállalás problémáit nem csak mikro- és makroszinten elemezzük, de felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a demográfiai tények és az oksági kapcsolatok a mai Magyarországon nagyon másképpen néznek ki mezoszinten, vagyis a területi, a jövedelmi és a képzettség szerinti különbségek dimenzióiban.

Logikai értelemben a tanulmány valamennyi állítása ahhoz a kiindulóponthoz kapcsolódik, hogy a munkaerő újratermelése minden társadalomban alapvető közgazdasági szükséglet, s ennek kielégítése részben családi, részben állami feladat. Soha semmilyen létező gazdaság nem tekintette és tekintheti a munkaerőt közönséges árunak. Triviális, ezért részletesen nem fejtsük ki, hogy csak a nők szülhetnek gyermeket, és átlagosan erősebb vágyat éreznek arra, hogy gyermekük legyen, mint a férfiak. A nők gyermekeik felnevelésére és boldogulására is nagyobb figyelmet fordítanak. Ez a nemek közötti egyenlőtlenség evolúciós alapja. A nők genetikusan kódolt viselkedése minden körülmények között számottevő gazdasági hátrányt okoz, amely 25 és 45 éves életkor között a legnagyobb, de hatása az egész élet során megmarad. Tény az is, hogy a létező biológiai különbségeket a szocializáció, a munkahelyválasztás és a nőkkel szembeni bérdiszkrimináció még a leginkább emancipált társadalmakban is tovább erősíti (Fuch, 2003, 19., 70. o.).

Az elemzés végén ki fog derülni, hogy szemben a hagyományos egyensúlyi modellekkel, a mi modellünkben az egyéni (családi) és a társadalmi érdek ellentéte nem oldható fel. Itt nem egy ciklikus folyamatról vagy véletlen ingadozásról van szó, hanem egyirányú, perzisztens változásról. A nők emancipációja, a modernizáció és a globalizáció feltartóztathatatlan hatása nyomán, az időben és térben stabilnak látszó tendenciák Magyarországon sem konvergálnak a demográfiai egyensúly egyik szükséges feltételéhez, a 2,1 körüli teljes termékenységi arányszámhoz (TTA, *total fertility rate* – TFR). A népesség fogyása és elöregedése nemzeti keretek között nettó bevándorlás nélkül nem szüntethető meg.

TÖRTÉNELMI TANULSÁGOK

Optimális anyagi körülmények között, ami persze a történelmi múltban csak nagyon keveseknek adatott meg, a magas női termékenység jól összeegyeztethető volt a nemek közti egyenlőséggel, s ezen belül az aktív munkavállalással. A Habsburg-monarchia császárnéja, Mária Terézia 20 és 39 éves kora között 16 gyermeket szült; a brit trónon közel 40 évet eltöltő Viktória királynőnek kilenc, Nagy Katalin cárnőnek és az egyiptomi Kleopátrának pedig négy-négy gyermeke volt. Mindannyian jól össze tudták egyeztetni az anyai hivatást az uralkodással, vagyis a munkájukkal.

Mint ezek a történelmi példák is mutatják, a termékenység jelentős részben mindig is attól függött, hogy miképpen oldható meg a gyermekeiket kihordó anyák későbbi „helyettesítése” (szoptatós dajkával, anyatejet pótló tápszerrel, cselédekkel, nevelőnőkkel stb.), vagy tágabb értelemben a gyermeknevelés és a házimunka „kiszervezése”. Így képzelték el a nők emancipációját az 1920-as évek szovjet ideológusai is: a kis háztartást, ahol a nők elnyomása szükségszerű, a nagy szocialista háztartásnak kell felváltania (Kollontay, 1922; Csányi et al., 2018). A második világháború idején a náci Németország is a gyermeknevelés családi terheinek „államosításával” tervezte növelni az anyák szülési kedvét. Kevésbé ismert, hogy Fritz Sauckel, az 1942–1945 között a kényszermunkások importjáért felelős főmegbízott arra kapott utasítást Hitlertől, hogy a megszállt „keleti területek”-ről 400–500 ezer válogatottan egészséges és erős fiatal lányt szállítson Németországba, a német háziasszonyok és a sokgyermekes árja anyák tehermentesítésére.²

Nyilvánvaló, hogy ezek a történelmi példák sem a jelenre, sem a jövőre vonatkozóan nem általánosíthatók. Arra, hogy minden egyes szülő anyát dajkák, cselédek és szolgák hada helyettesítse, nincs mód. Másfelől viszont arra van empirikus bizonyíték, hogy napjainkban a Magyarországhoz hasonló vagy még a fejlettebb országokban a női termékenység szignifikáns módon korrelál azzal, hogy az elvárható 0–50%-os arányon belül az apák milyen százalékos mértékben vesznek részt a gyermeknevelésben és a házimunkában – azaz a nukleáris családon belül milyen mértékben valósul meg az anyák tehermentesítése.³

Téves magyarázatok: föld, autó, lakás. Magyarországon az „egykezés”-re, vagyis arra, hogy sok családban csak egy gyermek születik, először Hölbling Miksa, Baranya vármegye főorvosa hívta fel a figyelmet 1845-ben megjelent

² Sauckel egyike volt annak a 24 náci főbűnösnek, akiket a háború után Nürnbergben bíróság elé állítottak. Halálra ítélték és ki is végezték.

³ A 19 országot átfogó longitudinális *Generations and Gender Programme* (GGP) tanulságait ld. Doepke és Kindermann (2019) cikkében.

könyvében(Höbbling 1845/1980). Ő és kortársai az egyke okát elsősorban a föld szűkében, a szegénységtől való félelemben látta.

A második világháború utáni totális rendszerváltást követően a csökkenő születésszám kapcsán előbb a Ratkó-korszak idején, majd az 1960-as években is erőteljesen megjelent a *pronatalista* álláspont a nyilvánosság szférájában⁴ (nagyobb erővel és elkötelezettséggel a közvélemény-formáló médiában, de visszafogottabban a demográfusok körében is). Meglepően tartós hatást ért el a „kicsi vagy kocsi” megfogalmazás (a budapesti Vidám Színpad 1965-ben bemutatott kabaréja is ezt a metaforát használta). A gondolatmenet lényege az volt, hogy az egyre inkább fogyasztásorientált magyar családok önző, ám tulajdonképpen érthető módon, előbb autót akartak venni maguknak, és csak utána terveztek gyermekvállalást. 1960 és 1965 között a személygépkocsik száma több mint háromszorosára nőtt (31 ezerről 100 ezerre), majd a következő 15 évben (1980-ra) tízszeresére, és elérte az 1 milliós darabszámot (KSH, 2012). Ám a termékenység trendszerű csökkenését mindez egyáltalán nem befolyásolta.

Nagyjából ugyanebben az időben közkeletű vélekedés volt az is, hogy az „elégtelen” születésszám fő magyarázata a lakáshiány. Egyéb okok mellett ezért indította be 1960-ban a kormány a 15 éves lakásépítési programot, amelynek célja 1 millió új lakás felépítése volt.⁵ Ez a cél nagyjában-egészében teljesült is, de ettől sem nőtt meg a gyermekvállalási kedv. A népszámlálási adatok szerint 1949 és 2011 között az ország lakásállománya közel megduplázódott, miközben az évente megszülető gyermekek száma a felére esett vissza (1949: 190 ezer, 2011: 88 ezer). A legfrissebb adatok is azt mutatják, hogy a születésszám és a lakáshoz jutás feltételeinek változása között nincs egyértelmű kapcsolat. Miközben 2011 óta a lakásárak – és ezzel együtt a bérleti díjak is – meredeken emelkednek, e közben a teljes termékenységi arányszám (TTA) éppenséggel javult (2011: 1,23; 2019. I. félév: 1,41), de vélelmezhetően ebben szerepet játszott az ún. visszapótlási hatás is. Persze ez az 1,41-os érték a demográfiai alapmodellek által ideálisnak tartott (és Orbán Viktor miniszterelnök szerint 2030-ra reálsan el is érhető, ld. Orbán, 2017) 2,1 körüli értéktől még továbbra is messze van. Ennek ellenére tény, hogy a 2019-ben elindított kormányzati kampány, *A gyermek az első* éppen a két fentebb elemzett hamis narratívát, a kedvezményes lakáshoz és az autóhoz jutást, illetve juttatást állítja középpontba.⁶

⁴ A Ratkó-korszak utólagos értékeléséről ld. Pongrácz (2013).

⁵ Magyarországon a TTA értéke 1961-ben esett először 2,00 alá, ez a küszöbátlépés az Egyesült Államokban 1973-ban, vagyis jóval később következett be.

⁶ Tulajdonképpen ez a 2018/2019-es kampány „csak” felturbósítása volt az első Orbán-kormány idején, 2000-ben, a miniszterelnök évértékelő beszédében megfogalmazott politikai jelszónak: „három gyerek, három szoba, négy kerék”.

Előjáróban azonban azt is érdemes megemlíteni, hogy 1970-ben a „népese-dési vita” nagy társadalmi figyelem közepette kibontakozott újabb hullámában a vita egyik kezdeményezője, Fekete Gyula (1972) író és szociográfus már világosan megfogalmazta, hogy Magyarországon a születésszám csökkenésének nem a nehéz anyagi körülmények (alacsony jövedelmek, elégtelen állami támogatás, lakáshiány) adják a magyarázatát, hanem a „megváltozott közgondolkodás”. És ebben neki volt igaza! Az már egy következő kérdés, hogy miként ítélik meg egyes szerzők a „megváltozott közgondolkodás” kifejezés mögött meghúzódó oksági magyarázatokat. Aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy Fekete Gyula, a népi írók mozgalmának ismert képviselője nagyjában és egészében ugyanazt gondolta, mint a Horthy-korszak demográfusai: *„valószínű, hogy közel jártunk a lényeghez, ha a romló gazdasági viszonyokat, az önzést, az individualizmust, a hitetlenséget, a politikai viszonyokat és az akaratot, illetőleg nemakarást állítjuk oda bűnbakul. Ezeknek a tényezőknek egyenként való vagy kölcsönös hatása teremtette meg a 'kis családot', melyben egy vagy egy gyermek sincs. Európa jövőjét a kis család fogalmának elterjedése alá fogja ásni, vagy már alá is ásta...”* (Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1937, 10. o.). Ez a fajta, moralizáló attitűd máig tovább él a hazai demográfiai szakirodalomban. Nyilván nem véletlen, hogy a fenti, 1937-ből származó idézetet Faragó (2011, 113. o.) demográfiai tankönyve is szó szerint idézi, méghozzá egyetértően és dicsérően („jövőbe látó mondatok több, mint 70 évvel ez előttről”).

Valójában a családok és a nők igazi dilemmája a munkavállalás és az anyai szerep közötti választás volt már 1960-as években is. 1949-ben a 15–54 éves nők csupán 35%-a dolgozott, 1960-ra azonban már minden második nő jelen volt a munkapiacra (Horváth, 1986). Az akkortájt készült felmérések kimutatták, hogy a bölcsődés korú gyermekeket nevelő anyák munkaidejüknek mintegy 30–40%-át gyermekük betegsége miatt táppénzen vagy fizetés nélküli szabadságon töltötték – vagyis a kisgyermeknevelés részleges társadalmasítása, a bölcsőde sem jelentett igazán jó megoldást (Szalai, 1992).

A KÉTKERESŐS, EGY- ÉS KÉTGYERMEKES CSALÁD-MODELL ÁLTALÁNOSSA VÁLÁSA

Azt a mai magyar élethelyzetet modellezzük, amikor a családban felnövő gyermekek száma és a szülők iskolázottsága közötti kapcsolat ellentétes irányú: a három- és többgyermekes modell a legalacsonyabb képzettségi szinttel rendelkező családokban a legelterjedtebb, a felsőfokú képzettséggel rendelkezők között a kétgyermekes

modell vált általánossá (1. táblázat). Az is fontos jellemzője a mai helyzetnek, hogy minél fejlettebb egy régió, annál alacsonyabb a TTA- érték: 2017-ben Budapesten az 1,2-et sem érte el, míg Észak-Magyarországon közel járt az 1,8-es értékhez (Központi Statisztikai Hivatal [KSH], 2019b, 20. o.). A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét (Szabó, 2015). Ezek a tendenciák aligha fognak megváltozni a belátható jövőben.

1. táblázat: A szülők képzettségi szintje és a gyermekszám közötti összefüggés napjainkban

Megnevezés	Csak alapfokú ↓	Középfokú ↑	Felsőfokú ^a ↑
	képzettség		
Egygyermekes családok		Legmagasabb	
Kétgyermekes családok			Legmagasabb
Három- és többgyermekes családok	Legmagasabb	Legalacsonyabb	

Megjegyzés: A le- és felfelé mutató nyilak azt jelzik, hogy a befejezett termékenységu, 40–44 éves nők körében az adott képzettségi szinttel rendelkezők aránya 1990 óta csökken vagy nő.

^a A felsőfokú végzettségű nők körében a legmagasabb a gyermektelenek aránya.

Forrás: a szerző összeállítása Monostori és Murinkó, 2018, 177. o. alapján.

A modern társadalmakban a gyermekek születése egyedi döntés következménye. Ahogyan azt Gál (2014) találóan megfogalmazta, „*az, amit a közgazdászok (...) termékenységi döntésnek neveznek, valójában terméketlenségi döntés. Az esetek zömében az ember nem arról dönt, hogy legyen-e gyereke, hanem arról, hogy ne legyen. A csökkenő termékenység elsősorban azt jelenti, hogy többben és tovább mennek el annak megakadályozásában, hogy gyerekük szülessen.*” Praktikusan fogalmazva arról van szó, hogy

- az evolúció során kialakult átlagos női termékenységet tudatos családtervezéssel felül lehet írni; amikor a párok elérkezettnek látják az időt a gyermekvállalásra, akkor a nők időlegesen abbahagyják a fogamzásgátlást; végszükség esetén pedig abortusz útján akadályozzák meg a nem kívánt gyermek megszületését;
- a többség szexuális orientációjától eltérő, a gyermeknemzésről való lemondást jelentő életformákat (LMBTQ, szinglilit, aszexualitás, önkéntes vallási tilalmak stb.) a liberális társadalmak egyre inkább elfogadják, és nem kényszerítik ki mindenkiből a „normális” viselkedést, a heteroszexuális életvitelt.⁷

⁷ Itt és a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk a statisztikai számosság szempontjából külön-külön nem nagy vagy egyenesen elhanyagolható jelentőségű egyéb demográfiai eseményeket (örökbefogadás, külföldön született gyermekek, nemi erőszak, fel nem ismert terhesség, béranyaság stb.).

Magyarországon már fél évszázada az egy- és a kétgyermekes családmodell a tipikus – a családok nem akarnak sok gyermeket. Részben közismert, hogy milyen okok vezettek ide, de azért szükségesnek látszik egy, a fontossági sorrendet is jelző, rövid összefoglalás:⁸

1. A biológiailag „készen kínált” emberi munkavégző képesség egyre kevesebbet ér a munkaerőpiacon. Korábban természetes volt, hogy épkézláb férfiak és nők formális képzettség nélkül is alkalmasak a (fizikai) munkára. A neoklasszikus közgazdaságtan kategóriáival (Becker, 1992) ezt úgy fejezhetjük ki, hogy az ipari forradalmat megelőzően a munkaerő (L) hasznossága születéstől fogva adott volt, és érdemben nem is volt növelhető. Mi több, a gyermekek többségét már 5–6 éves koruktól munkára fogták – vigyáztak a jószágra és/vagy saját kisebb testvéreikre. A városi, alsó rétegek fiai inas-ként léptek be a munka világába, akár már 10 éves koruk előtt. Innen nézve jó a sok gyerek, mert egy gyereknek két keze van, de csak egy szája. A történelmi múltban sok helyütt a gyermekek magas száma társadalmi presztízs forrása is volt (l. többnejűség).

Azután az ipari forradalom mindent megváltoztatott. Előbb a fiúkat, majd pár évtizedes késéssel a technika fejlődése a lányokat is rákényszerítette arra, hogy egyre hosszabb időn át formális iskolai képzésben vegyenek részt. Ezzel együtt is, egy sokszor emlegetett, az 1970-es évekből származó statisztikai adat szerint Magyarországon akkortájt még 1 millió ember végzett fő- vagy melléktevékenységként anyagmozgatást (Mihályi, 2010, 81. o.). Az 1989/90-es rendszerváltás alapjaiban változtatott ezen.

2. Mint Nyugat-Európában sok helyen, a felső osztályok asszonyai számára *de facto* Magyarországon már a két világháború között is hozzáférhetővé vált a viszonylag biztonságos abortusz⁹, ami ettől fogva normaképző hatással járt az alacsonyabb státusú rétegek számára is. A művi terhességmegszakítás 1956 júniusától *de jure* is engedélyezett és egyúttal gyakorlatilag ingyenes is volt. A megbízható és olcsó orális fogamzásgátló tabletták használatának elterjedése

⁸ A nemzetközi irodalomból Roser (2017) összefoglalója ajánlható.

⁹ Egy 1933-as kúriai döntvény, bár a törvényi tilalmat nem szüntette meg, mégis talált egy formulát arra, hogy kvázi legálissá tegye a művi abortuszt. Eszerint a műtét elvégezhető volt az anya életének megóvása érdekében vagy más egészségügyi okból, azonban ezeket az okokat nem határozta meg egyértelműen, a döntést az orvos lelkiismeretére bízta. Mindez a maga korában páratlanul liberális joggyakorlatot tett lehetővé. A felderített esetekben rendre enyhé, gyakran felfüggesztett ítéletek születtek, és csökkent a perek száma is. Az ítéletek száma az 1940-es évek végén nem haladta meg az évi 150-200-at, noha a legserényebb becslések szerint is több tízezer illegális műtétet végeztek évente (Mink, 1991).

Magyarországon 1968-ban kezdődött. E két „piaci sokk”¹⁰ tovatérjedésével a *fiatal, nem házas férfiak és nők számára szinte kockázatmentessé vált a rendszeres szexuális élet*. Ennek jelentőségét nem lehet túlbecsülni! Egy csapásra megszűnt az a társadalmi nyomás, hogy a párok egy nem kívánt terhesség esetén kénytelenek összeházasodni, vagyis meghosszabbodott a párválasztásra rendelkezésre álló idő. A gyermekek időzítésének és számának tervezhetősége (főként a nők számára) azt is eredményezte, hogy megnőtt a továbbtanulás abszolút haszna, és általában minden hosszú távú terv realizálhatósága, mert nem kellett azzal számolni, hogy egy váratlan terhesség miatt házasságot „kell” kötni és félbe „kell” szakítani a tanulmányokat vagy a sportpályafutást.

Goldin és Katz (2002) tanulmánya bemutatta, hogy ez az oksági kapcsolat az 1960-as évek közepétől kezdve milyen speciális okok miatt volt különösen erős az Egyesült Államokban. Egyfelől a csak receptre felírható fogamzásgátlók terjedését nagyban elősegítette a nagykorúság alsó határának leszállítása 18 éves korra (vagyis nem volt szükség többé szülői beleegyezésre), másfelől ekkor már lezajlott az egyetemi/főiskolai kapacitások jelentős kibővülése, aminek pozitív hatását addig jobbra csak a fiúk élvezték. Az is fontos volt, hogy mindeközben a családtervezést ellenző, tételes vallások követőinek aránya folyamatosan csökkent, így egyre kevesebb nő és férfi érzett büntudatot a fogamzásgátlás miatt.¹¹

Azután, mint az életmód és a divat annyi más területen, e téren is érvényesült az amerikai életmodell mintaadó hatása a fejlett világ minden más országában. A 2000-es évek fordulóján négyszer annyian kerültek be a felsőoktatásba, mint 1989 előtt – többségükben lányok. Ez azért lényeges, mert azokban az életkorokban, amelyekben az oktatással kapcsolatos döntéseket meg kell hozni – a gimnázium esetében a 14. életév, az egyetemi továbbtanulás esetében a 18. és a 21. év, a PhD-képzés esetében a 22–24. év –, sem a hajadon lányok, sem a szüleik nem tudhatták, hogy hány gyermekük lesz, nem is szólva ezeknek a szüléseknek az időpontjáról (Fuchs, 2003, 95. o.).

3. Miután a tanulás miatt a kenyérkereső kor elérése is kitolódott, szükségszerű volt, hogy a családalapítás és a gyermekvállalás ideje is későbbre halasztódjon. Ez utóbbi változás viszont szembe megy az evolúciós logikával – többszörösen is.

¹⁰ Akerlof és Yellen (1996) kifejezése. Az Egyesült Államokban a „pill” elterjedését megelőzően, illetve azzal párhuzamosan gyorsan terjedt a méhen belül elhelyezett, hormont tartalmazó spirál (IUD) használata is. Ezt is figyelembe véve akár három technológiai sokkal is számolhatunk.

¹¹ Figyelemre méltó, hogy az EU-tagországok 2016-os TTA-listájának „alján” számos olyan ország áll, ahol egyébként a katolikus vallású népesség aránya igen magas: Spanyolország (1,34 és 67%), Olaszország (1,34 és 74%), valamint Portugália (1,36 és 81%), illetve Lengyelország (1,39 és 88%) (Kapitány és Spéder, 2018, 51. o.).

- A párok olyan életkorban akarnak gyermeket vállalni, amikor már túl vannak az orvosi szempontból optimális életkoron. Általában ugyan igaz, hogy a jólét miatt kitolódott a női reprodukciós kor vége, de a stressz hatására sok nőt mégis elér a korai, 40 éves kor előtti klimax (Hajduska, 2008, 109. o.). Az orvostudomány már régóta tisztában van azzal, hogy a megtermékenyülés valószínűsége miképpen és miért csökken a nőknél 30 éves kor után, arra vonatkozóan azonban kevesebb tudományos ismeret áll rendelkezésre, hogy a középkorú férfiak nemzőképessége miért és milyen meredekséggel romlik – de hogy ez így van, az tény (Kumar és Singh, 2015).
- Az is jól ismert, hogy a szülők harmincas éveinek elmúltával nő a spontán vetélés, a perinatális halálozás, illetve annak a valószínűsége, hogy a születendő gyermek súlyos betegséggel jön majd a világra.¹² Ugyanakkor az ikerterhesség valószínűsége – a mesterséges megtermékenyítés fejlődése miatt – folyamatosan és gyorsan emelkedik (amerikai adatok szerint a 45 évesnél idősebb nők esetében már 17%, szemben az átlagos 3%-kal) (Fiero, 2019).

Ezek azok a jelenségek, amit a köznyelv úgy nevez, hogy „*a párok kifutottak az időből*”. Ez elsősorban a nőket fenyegeti¹³; a férfiak jó része okkal gondolja úgy, hogy az apaság számára mint lehetőség, még jóval később is meglesz (Fuchs, 2003, 101. o.). És valóban: Magyarországon az ezredforduló óta eltelt időszakban a tartós párkapcsolat kialakítása és ezzel a gyermekvállalás a férfiaknál gyorsabb ütemben tolódtok későbbi életkorra, mint a nők esetében. Ilyen értelemben mondhatjuk azt is, hogy a megbízható fogamzásgátlás a férfiak számára jelent nagyobb „időnyereség”-et. Ha a leginkább érintett két korcsoportot nézzük, a 20-as éveik végén járó férfiak körében 15, a nőknél 14 százalékponttal csökkent a házastárssal vagy élettárssal élők aránya 2001 és 2016 között. Ugyanez a csökkenés a 30–34 éves férfiaknál 16, míg a nők esetében csupán 9 százalékpontos (Murinkó és Rohr, 2018, 12. o.).

Arra is sok példa van, hogy a stabil párkapcsolatot kereső férfiak és nők miután túl hosszú ideig éltek egyedül, el sem jutnak abba az helyzetbe, hogy kiderüljön van-e akadálya a gyermekvállalásnak. Szélsőséges példaként érdemes megemlíteni, hogy ez a probléma a Magyarországnál sokkal gazdagabb Japán-

¹² Egy 20 éves nő esetében annak a valószínűsége, hogy gyermeke Down-kórral születik 1:525-höz, egy 40 éves nő esetében 1:65-höz (Domonell, 2018).

¹³ A nők körében az első gyermek születése szerinti életkor kitolódása a 2010-es években 28,6 év volt, de a jövőben még tovább nőhet. A megfelelő olasz adat 31,0 év (Kapitány és Spéder, 2018, 53. o.; Obádovics, 2018, 273. o.). Férfiak esetében ez az adat megbízhatóan nem becsülhető.

ban mennyire erősen jelentkeznek: a 18–39 éves nők korosztályában, 2015-ben a kohorsz 24,6%-ának életében egyszer sem volt semmiféle heteroszexuális kapcsolata, a férfiaknál ez az arány 25,8% volt (Ghaznavi et al., 2019).

Másfelől a fogamzás gyógyszeres szabályozása által megteremtett választási lehetőség következménye a pszichiáterek által „női elköteleződési problémá”-nak nevezett dilemma, amiről a köznyelv úgy beszél, hogy „nehéz megfelelő partnert találni”. A huszonéves korosztály tagjai – különösen a diplomások – időben elhúzva és nehezen döntenek a végleges párválasztásról, illetve a gyermekvállalásról. Ez a rendszerváltás óta egyre inkább közvetlenül összefügg a „végleges” munkahely megválasztásával kapcsolatos halogatással¹⁴, és újabban a külföldi munkavállalás lehetőségének figyelembevételével is. A döntést nehezíti a „helyes” választás bénító kényszere, a média és a reklámok által sugallt megoldások is. A halogatás mögött meghúzódhat a házasság intézményében való bizalomvesztés, amelyet a sok válás, a sok rosszul működő párkapcsolat példája látszik igazolni (Hajduska, 2008, 82–84. o.). Goethe szép szavaival ez a *Die Qual der Wahl* (a választás gyötrelme).

4. Gyakori érv, hogy a kérdőíves felméréssel megbecsült ideális gyerekszám¹⁵ és a családokban ténylegesen megszületett gyermekek száma között van egy jelentősnek mondható eltérés, és ebből többen azt a következtetést vonják le, hogy állami támogatással ez a rés megszüntethető.¹⁶ Ezzel a logikával két baj is van.

(a) Az emberek az efféle, tét nélküli kikérdezés során (amikor nem kizárólag párkapcsolatban élő, fiatal felnőtteket kérdeznek meg, hanem a 18–50 éves korosztály tagjait egy mintavételes kiválasztás után) hajlamosak azt a választ adni, amiről azt gondolják, hogy ilyen a többség véleménye is. Vagyis a mért adat nem valóságos, hanem áltény (*artifact*). Hogy ez valóban így van, arra utal az is, hogy 2001 és 2016 között mindkét nem valamennyi korcsoportjában, 22-től 49 éves korig valamelyest nőtt az ideálisnak mondott gyerekszám. Ezt nehéz mással magyarázni, mint a pronatalista állami propaganda folyamatos jelenlétével, sőt erősödésével, hiszen az elért gyerekszám mindeközben minden korcsoport esetében csökkent (Kapitány és Spéder, 2018, 63. o.).

¹⁴ A rendszerváltás előtt a kezdő bérek nagysága alapján véve az iskolai végzettségtől függött. Ebből a szempontból mindegy volt, hogy egy pályakezdő mérnök, orvos vagy tanár hova ment dolgozni.

¹⁵ Az ideális gyerekszám értéke 2016-ban 2,2 volt mind a nők, mind a férfiak körében (Monostori et al., 2018).

¹⁶ A legfrissebb irodalomból ld. Állami Számvevőszék [ÁSZ] (2019), Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családért (2019), Koncz (2019).

(b) Természetesnek kell tekintenünk, hogy az emberek túlnyomó többsége élete során vágyainak jelentős részét soha nem tudja kiteljesíteni. Ha azt kérdeznék az utca emberétől, hogy hány szobás lakást szeretne, évente hányszor szeretne szabadságra menni, vagy azt, hogy mennyit szeretne keresni, akkor hasonló arányú eltérést tapasztalnánk a tervek és a megvalósult valóság között.¹⁷ Kornai (1971) terminológiája szerint pedig arról van szó, hogy az emberek aspirációi, az élettől való elvárásai egyidejűleg elvileg sem teljesülhetnek, hiszen egymásnak ellentmondó célokat szeretnénk megvalósítani (Kornai, 1971, 214. o.). Mária Terézia császárné példája ezen a ponton is visszaidézhető: az uralkodónő anyaságát dadák, szakácsnők, mosónők hada segítette, így és ezért tudta összeegyeztetni sokféle életcélját, feladatát.

5. Sokan hajlamosak azt feltételezni, hogy a sokgyermekes életforma választása jelentős részben etnikai ügy. Ilyenkor Magyarországon a *romák* helyzetére szoktak hivatkozni – tévesen. Hoóz (1973, 1991) empirikus kutatásai szerint azonos végzettségi szint mellett a baranyai cigányok gyermekszáma valójában alacsonyabb volt, mint a nem cigány családban született gyermekeké. Egy frissebb kutatás során Husz (2011) halmozottan hátrányos kistérségekben (Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) olyan csoportokat vizsgált, ahol egyetemi végzettségűek nem is voltak. Ő úgy találta, hogy a szakmunkásképzőt végzettek esetében már nem volt lényeges etnikai különbség a roma és nem roma minták között¹⁸, és az átlagtól eltérő roma-mintázat legalább az egyik helyszínen (Baranyában) az alacsonyabb végzettségű nők mintájában sem volt látható. Nem lehet elég sokszor elmondani, hogy a „cigány” születésszám alapvetően a szegénység/képzetlenség következménye.

Alapvetően ez a probléma áll a 15–19 éves korosztályhoz tartozó nők termékenységének 2011 és 2017 közötti feltűnően nagy, 25%-ot meghaladó (!) növekedése mögött is. A roma háttérre utal, hogy az ebbe a korcsoportba tartozó fiatal anyák egy része a 8 osztályt sem végezte el, háromnegyed részük hajadonként szült, és olyan megyében lakik, ahol köztudottan magas a roma népesség aránya stb. (Makay, 2019). Nem lenne meglepő, ha egy jövőbeli vizsgálat kiderítené, hogy a tankötelezettség 2012-ben történt leszállítása 18-ról 16

¹⁷ A szándékok akkor sem valósulnak meg teljes mértékben, ha emögött anyagi érdek és szerződéses kötelezettségvállalás áll. Tény, hogy 2001–2009 között, a szocpol akkori berekesztéséig 41 305 olyan szerződést kötöttek, amelyben a még meg nem született gyerekekre vagy gyerekekre igényelték megelőlegező támogatást. Főszabály szerint a házaspárok első gyerekének négy, a másodiknak nyolc éven belül kellett volna megszületnie. Legalább 10 ezer beígért gyermek (25%!) mégsem született meg: 9 571 szerződéshez kapcsolódóan fizettek, illetve még fizetnek is a családok az államnak. De nyilván sokan medikális okokra hivatkoztak, nekik nem kellett visszafizetni a támogatást.

¹⁸ Ilyen végzettségű roma nők azonban még csak a fiatalok körében találhatók.

évre és a közfoglalkoztatás gyorsütemű kiterjesztése, illetve az említett korcsoport „baby boom”¹⁹-ja között van oksági összefüggés. Polónyi (2011) korábbi, szociográfiai módszerekkel készített kutatása még azt is fontosnak találta, hogy a kilátástalan anyagi helyzetben lévő fiatal roma férfiak számára a sok gyermek egyúttal a mikroközösség keretein belül társadalmi presztízs forrása is volt.

6. Az Egyesült Államokban nagy irodalma van az egyenlőtlenségek azon fajtájának, amely a *párválasztási* szokások változásával függ össze. A lényegyet tekintve itt egy évszázadok óta ismert jelenségről van szó, amit a magyar népnyelv valaha úgy hívott, hogy „suba a subához, guba a gubához”. Manapság nemcsak erről a tradicionális képletről van szó, hanem arról is, hogy jelentősen megnőtt a diplomás nők aránya, s ennek nyomán egyre nagyobb a statisztikai valószínűsége annak, hogy hasonló szinten iskolázott férfiak és nők bútoroznak össze.²⁰ Ha viszont a házasság éveit során a több gyermeket vállaló feleség a munkapiacról való visszavonulás miatt²¹ leamortizálja saját humán tőkéjét, magára vállalja a háztartás összes munkaterhét, akkor nagyon megnőhet a különbség a házasfelek között a tudás, a műveltség és a társadalmi presztízs terén, ami azután visszahathat a házasság minőségére is. Emiatt természetesen kell tekinteni, hogy csak nagyon kevés nő hajlandó feladni karrierjét a „főállású anyaság”-ot választva²² – jöllehet, ahhoz, hogy a gyermektelen, illetve az egy-és kétgyermekes anyák miatti hiányt pótolni lehessen, és biztosítva legyen

¹⁹ Kapitány és Spéder (2018, 56. o.) kifejezése. Ha elfogadjuk a fenti gondolatmenetet, akkor mindjárt érthetőbbé válik, hogy 2011 és 2017 között, amikor a közmunka *de facto* emeltszintű szociális segélyként funkcionált (és biztosította a tb-alapon járó ellátásokhoz való hozzáférést is!), miért döntött sok roma fiatal úgy, hogy bátrabban vállalkozik gyermeknemzésre, és ugyanők miért támogatták szavazataikkal a kormányt több egymást követő választáson is.

²⁰ A biológiában ezt hívják nem véletlen alapú párválasztásnak, vagy idegen szóval homogámiának. A társadalomtudományban használatos angol nyelvű kifejezés: *assortative mating* (ld. Mihályi és Szelényi, 2016).

²¹ A hároméves gyest 1967-ben vezették be; a közvéleménynek azt mondták, hogy ezzel is a gyermekvállalást kívánja bátorítani a kormány. Ez a tévképzet ma is él (ÁSZ, 2019, 5. o.). Csak a beavatottak szűkebb köre tudta, hogy ez a lépés elsősorban az 1968-as gazdasági reform része volt. A kormány ugyanis azt feltételezte, hogy a reform hatására a vállalatok tömegesen fogják elbocsátani a képzetlen, fiatal nőket – legyen számukra az előrehozott gyermekvállalás a közvetlen menedék. Ha ez történt volna, akkor az pont a legrosszabb időben történt volna, hiszen az 1960-as évek végén egymás után jelentek meg a munkaerőpiacon a Ratkó-korszak nagylétszámú generációi. Másfelől viszont lényeges volt a munkára ösztönzés fenntartása, azaz annak biztosítása, hogy a kivonulás átmeneti legyen. Ezért lett a gyest munkaviszonyhoz és nem állampolgársághoz kötve (Szalai, 1992). Az viszont csak utólag vált jól láthatóvá, hogy a gyest bevezetése nemcsak a nőket kímélte meg a gyári munkától, hanem a férfiakat is attól, hogy részt vállaljanak a gyermekek és a háztartás körüli teendőkben. A nagy egyenjogúsági propagandával szöges ellentétben további évtizedekre intézményesítette a klasszikus női-férfi feladatkörök megosztását (Makay, 2017).

²² 2019 elején több jel is utalt arra, hogy a kormány az ún. Nemzeti Konzultáció eredményére hivatkozva tervezi a „főállású anyaság” jogi intézményesítését (ld. Benda, 2015, 2019; Tóth, 2016). A legalább 4 gyermeket nevelő anyák életre szóló szja-mentessége részben ilyen intézkedés.

a népesség reprodukciója (TTA = 2,1), szükség volna négy- és ötgyermekes anyákra is.²³

7. Fontos, ám ritkán esik szó arról, hogy az átlagos várható élettartam meghosszabbodása miatt megnőtt az időbeli távolság a fiatal nemzedék családalapítása és gyermekvállalása, illetve szülei elhalálozása és az általuk felhalmozott vagyon átöröklése között. Gyakori, hogy a „fiatalok” csak 60 éves korukon túl jutnak hozzá a felhalmozott családi vagyonhoz, így ez a vagyon – éppen, amikor a legnagyobb szükség lenne rá – nem tud érdemben segíteni a gyermekneveléssel kapcsolatos anyagi terheken. Különösen erőteljes formában érvényesül ez a késleltetés a lakáspiacon – és nem csak Budapesten, de Bécsben és New Yorkban is.

8. A gyermekvállalás ma inkább „női” döntés, de jelen tanulmányban a gondolatmenet egyszerűsítése érdekében családi (közös) döntésnek fogjuk tekinteni. Ám amikor Orbán Viktor miniszterelnök egy rádióinterjúban kizárólag női döntésről beszélt, az biztos nem elszólás volt.²⁴ Doepke és Kindermann (2019) már idézett tanulmányából kitűnik ugyanis, hogy az olyan alacsony termékenyséű országokban, mint éppen Magyarország is, a második, harmadik és további gyermekek vállalásakor az együtt élő párok esetében általában a nők kevésbé szeretnék újabb gyermekáldást, mint férfi párjuk, és kimutathatóan tényleg rendelkeznek valamiféle *informális vétőjoggal*, amellyel attól függően élnek, hogy mennyire számíthatnak párjuk részvételére a gyermeknevelésben, illetve a házimunkában.

AZ EGYÉNI HASZNOK ÉS KÖLTSÉGEK TERMÉSZETE

E tanulmány fő állítása az, hogy a gyermekvállalási döntést napjainkban Magyarországon a szülők racionális módon, a hasznok és a költségek figyelembevételével hozzák, viszonylag kisszámú alkalommal. Akkor, amikor párok a gyermektelen állapotból átlépnek az egygyermekes állapotba, majd az egygyermekes

²³ Ez jól belátható két számpéldán. Ha 10 szülőképes korú nő közül 9-nek két gyermeke születik, akkor a 2,1 TTA-érték eléréséhez elegendő, ha egy anyának születik 3 gyermeke. Csakhogy, mint a fentebbi tényekből kitűnik, a magyar helyzet távolról sem ez. Ha viszont 10 nőből kettőnek nem születik gyermeke, két anya csak egy gyermeket szül, három anyának lesz két gyermeke, 1-nek pedig 3, akkor két anyának 5–5 gyermeket kell szülnie ahhoz, hogy az összeggyermekszám 21 legyen, és meglegyen a 2,1-es TTA-érték. A számpéldáért köszönettel tartozom Németh Györgynek.

²⁴ A 2018-as választásokat követő első rádió interjújában a miniszterelnök így fogalmazott: *„Szeretnék egy átfogó megállapodást kötni a magyar nőkkel, mert a demográfia rajtuk áll vagy bukik. Az ő döntésük. (...) Fontosnak tartom, hogy mondják el, mi pedig értsük meg, hogy mit akarnak, mert a gyerekvállalás az a legszemélyesebb ügy, de a közösség számára fontos ügy. Azt is mondhatom, hogy a legszemélyesebb közügy, de csak a hölgyek tudják eldönteni”* – érzékeltette a kormányfő, hogy pontosan mire is gondol (www.portfolio.hu, 2018. április 20.)

állapotból a kétgyermekes állapotba, a kétgyermekes állapotból a háromgyermekes állapotba stb.

A gyermekek születése előre elhatározott szándékkal történik, a gyermekhalál pedig majdnem nullavalószínűségű rossz kimenetel. Ez sem volt mindig így. Az „Isten adta, Isten elvette”²⁵ népi mondás is arra utalt, hogy a gyermekáldás előre nem megjósolható öröm, az újszülött, a csecsemő vagy a gyermek halála viszont szomorú, de gyakori végkimenetel volt. Másképpen fogalmazva: a gyerekszám-ról való döntés napjainkban nem *szokványos* rutindöntés, hanem – Kornai (1971) *Anti-equilibrium*-ának terminológiáját használva – ún. *alapvető* döntés, amelyre ritkán kerül sor, és következményeit tekintve *irreverzibilis* (Kornai, 1971, 9.3., 10.4., 13.4. és 14.6. alfejezetek).²⁶ Az emberek többsége számára egész életükben nincs is ehhez hasonlítható, visszafordíthatatlan elhatározás.²⁷

A munkaerő újratermelése a modern társadalomban egy olyan különleges piacon folyik, ahol az *oszthatatlanság* drámai erővel jelentkezik.²⁸ Gondoljuk meg, a munkaerőpiacon lehet 48, 36 órát is, vagy még ennél kevesebbet is vállalni, a családon belüli munkamegosztás is adagolható (a hét 7 napján kell/lehet mosogatni), lehet 10 kg almát venni, meg 1 kg-ot is, sőt az is lehetséges, hogy valaki csak egy fél almát eszik. De háromnegyed vagy fél gyermeket nem lehet szülni. Ezen a piacon a termelés nem folytonos változó, ezért az optimum fogalma és az optimalizálás mint egyéni és/vagy össztársadalmi cél csak közelítő pontossággal értelmezhető. Van még egy probléma a szokásos Marshall-i határkölség-határhaszon ábrákkal. Amikor két egymást keresztező egyenes segítségével fejezzük ki a (határ)kölségeket, illetve a (határ)hasznokat, akkor szükségszerűen eltekintünk attól, hogy bár a valóságban sem a hasznok, sem a kölségek nem fejezhetők ki pénzben teljes körűen, de ettől még ezek a tényezők additív módon elkülöníthetők.²⁹ Ezért a jelen tanulmány legfontosabb üzenetét kifejező négy ábra eltér a szokásos prezentációtól, mert a határhasznokat és a határkölségeket külön-külön, additív módon ábrázoljuk. A hasznokat a pozitív, a kölségeket a negatív tartományban mutatjuk ki.

²⁵ A népi mondás alapja egy közismert bibliai idézet, „Az Úr adta, az Úr elvette” (Jób, 1.21).

²⁶ A kétfajta döntés megkülönböztetésének jelentőségéről ld. Mihályi (2013).

²⁷ Érdekes, hogy az amúgy meglehetősen kollektivistá szellemiségű Japánban, a gyermekvállalást olyan mértékben tekintik egyéni, egyedi és ritka döntésnek, hogy a társadalombiztosítás alapesetben az ezzel 9 hónapon át együtt járó folyamatos ambuláns kölségeket, illetve a kórházi szülés árát nem is fedezi. Intézzék el ezt a szülők a magánbiztosításuk vagy a készpénztartalékaik terhére – ez a japán közfelfogás.

²⁸ A *mainstream* közgazdaságtant bíráló elméletében Kornai (1971) nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy bemutassa, milyen tévedések következnek abból, ha a termelésről vagy a fogyasztásról a priori feltételezzük a végtelen oszthatóságot (Kornai, 1971, 44., 225–227. o.).

²⁹ Ez a matematikai kifejezés azt jelenti, hogy egy hasznossági függvényben vagy egy kölségfüggvényben az egyik tényező nagysága nem befolyásolja a többi tényező nagyságát. Például: $U(x, y) = u(x) + v(y)$.

Az 1. ábrán a gyermekvállalás egyéni határhasznait (*marginal utility*, MU) és határkötségeit (*marginal costs*, MC) vetjük össze a szülők szempontjából, az első gyermek születésétől az utolsó gyermek felneveléséig. Pontosabban szólva, azt is figyelembe vesszük, hogy a későbbre kitolódott gyermekvállalás igen sok esetben azt eredményezi, hogy a sikeres megtermékenyülés és a terhesség kihordása valójában nem 9 hónappal növeli meg a női gyermekvállalás terheit, hanem akár további egy, két vagy három évvel is. Azt az átlagos helyzetet ábrázoljuk, hogy egy *mai* magyar családban a gyermek(ek) megszülése, felnevelése, taníttatása, önálló életük elkezdése mindösszesen közel 30 évet vesz igénybe. (Addig sokan a „mamahotel”-ben laknak.)

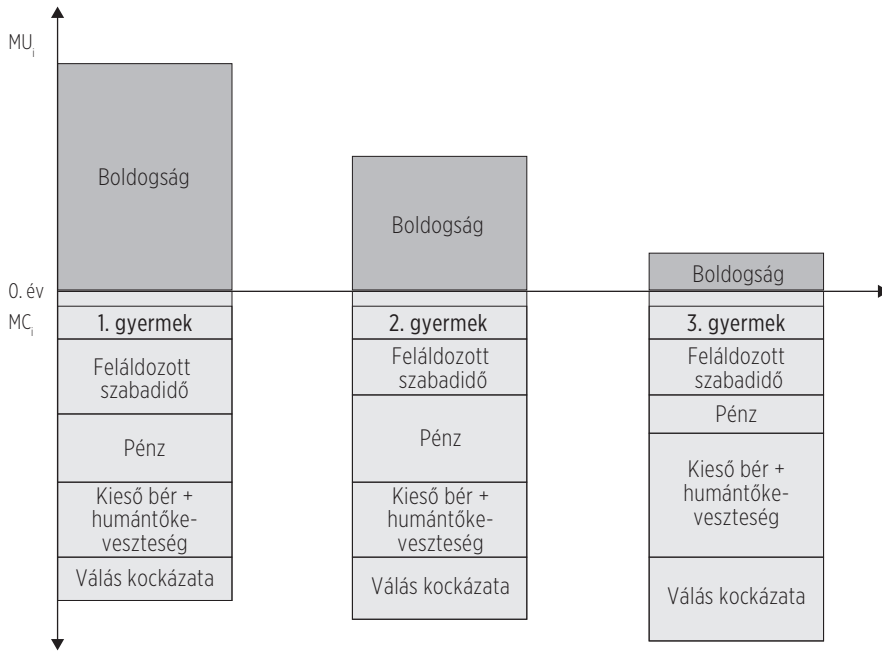
Gyermekeket – *ex ante* – azért vállalnak a szülők, mert ez nekik boldogságot (*pleasure*) okoz, és ezt a genetikai programozottságot nem írják felül más szempontok (Holtzer, 2012, 134. o.). Ezt egyébként már Malthus (1803) is olyannyira fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a „boldogság” kifejezés tanulmányának címébe is bekerült. A gyermek a szülők számára önérték, közgazdasági metaforával élve, élethossziglan élvezhető *tartós fogyasztási cikk* (Mészáros, 2012, 9. o.). Az egyszer megszületett gyermek a szülő hátralévő évtizedeiben mindvégig örömforrás – tovább tart, mint egy átlagos lakás és sokkal tovább, mint egy autó. Másfelől viszont az is igaz, hogy az első gyermek jelenti a legnagyobb költség(teher) vállalását, mert a „szabad”, gyerek nélküli életvitelt az első gyerek születésénél kell feladni, ehhez képest a két, három vagy akár négy gyerek már nem jelent olyan minőségi változást az életvitelben. ^{Am} az állítás fordítottja is igaz: a gyermektelenségnek súlyos kárai (*disutility*) vannak az egyének számára mind rövid, mind hosszú távon. Amikor egy pár a gyermekvállalásról dönt, akkor – implicit módon – azt is mérlegeli, hogy mi lenne a következménye annak, ha egyáltalán nem vállalnak gyermeket. Legelőször is az, hogy unokáik sem lesznek.³⁰

Fontos körülmény és napjainkban Becker és Greeg (1973) nyomán a neoklasszikus elmélet egyik sarokköve is, hogy a gazdag és fejlett országokban a családok elsősorban azért korlátozzák a születendő gyermekek számát, hogy több pénzük, idejük és energiájuk legyen minden egyes gyermekük nevelésére, taníttatására. Ebből a szemszögből nézve tehát a gyermekvállalással kapcsolatos egyéni szülői döntések mikroszinten egyensúlyi állapothoz vezetnek: a családok jó okkal vélhetik úgy, hogy a *mennyiségi* csökkenés negatív hatásait ellensú-

³⁰ Az 1970-es évektől 2015-ig, vagyis több mint 40 éven át (!) Kínában működtetett „Egy gyermek” politika azért bizonyult társadalmilag fenntarthatónak, mert a szülőkben legerősebben élő genetikai program, hogy ti. *legalább egy gyermekük* legyen, végső soron kielégítést nyert.

lyozza a felnevelt gyermekek *minőségi* javulása.³¹ Ez a vélekedés egyben meg is könnyíti a nőknek, hogy megfeleljenek a „jó anya” szerepéhez tartozó társadalmi elvárásoknak is (Csányi és Kerényi, 2018). Egy zárt gazdaságban azonban, makroszinten nem tekinthető egyensúlyi (optimális) helyzetnek, ha folyamatosan csökken a népesség, és elöregszik a társadalom (Kuncz, 2020).

1. ábra: A gyermekvállalás egyéni határhasznai és nettó határköltiségei a gyermek(ek) 0–25 éves kora között

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határkölttség)

Forrás: saját szerkesztés.

Elemzési módszerünk végletesen leegyszerűsített. Hasznosságokat és költségeket vetünk össze, de egyik tételt sem fogjuk pénzben kifejezni („forintosítani”). A pénzt csak pénzzel, a boldogságot csak boldogsággal vetjük össze.

³¹ Érdemes felidézni, hogy a francia felvilágosodás nagy filozófusa, Condorcet a mennyiség és a minőség közötti választás dilemmájába már a női egyenjogúság szempontját is beleértette: a minőségi élethez való jog fontosabb, „mint a mindenáron életet adás” (Ludassy, 2019).

A köznapi gondolkodás számára természetes feltételezés, hogy a szülők minden gyermeküket egyformán szeretik. Ez azonban csak *ex post* érvényes, a már megszületett gyermekekre. A jelen tanulmány megközelítése ettől különbözik. Abból indulunk ki, hogy a szülők számára, *ex ante* az első, egészséges gyermek megszületése hatalmas boldogság. Elsődlegesen ez az a haszon, amiért vállalkoznak gyermeknemzésre. Ehhez képest a második gyermek megszületése már jóval kisebb pótlólagos öröm. És még ennél is kisebb a harmadik gyermek születésével járó határhaszon. Minél több gyermeke van már egy párnak, annál valószínűbb, hogy az anyák kevésbé akarnak további gyermekeket vállalni, mint férfi párijkuk (Doepke és Kindermann, 2019). Önmagában az, hogy a jelen tanulmányban monoton csökkenő meredekségű hasznossági függvényt feltételezünk, semmi különleges nincs – az egyensúlyi modellek majdnem mindig ezzel a feltételezéssel élnek.³² Azt tekintjük új megközelítésnek, hogy ezt a csökkenő meredekségű függvényt *nagyon meredeken csökkenőnek* feltételezzük.

Persze, az is igaz, két azonos nemű gyermek után a szülők sok esetben azért az extra örömért vállalkoznak harmadik gyermekre, hogy a két fiú mellé szülessen egy lány is, illetve fordítva.³³ 2011-es adatok szerint ez a megfontolás leginkább azon 30 év alatti, az egyház tanításait követő nők számára fontos, akik nagyobb településen – Budapesten vagy megyei jogú városban – nem családi házban élnek, és a munka iránt kevésbé voltak elkötelezettek (Árki, 2018). Ezt a képet még tovább bonyolít(hat)ja az újraraházasodás 2011 óta növekvő gyakorlata, amikor a már gyermekkel rendelkező anyák vagy apák a második kapcsolatukból is szeretnének gyermeket vállalni. Ezekben a mozaik-családokban – az alaphelyzethez képest – megnövekedhet a második és harmadik gyermek határhaszna mind a férfiak, mind a nők számára.

A boldogságon kívül minden más hasznot a *nettó* költségek között vesszük figyelembe (az x tengely negatív tartományában): az összes pénzbeli és természetbeni juttatást, adókedvezményt stb., amit a családok kapnak, levonjuk a gyermeknevelés ténylegesen felmerülő költségeiből. Melyek ezek a költségek? A gyermekneveléssel járó pénzbeli kiadások, a szülők feláldozott szabadideje, továbbá a gyermek(ek) nevelése miatt kieső (többnyire női) munkabér. A költ-

³² Ilyen csökkenő határhasznot feltételező modell szerepel Németh (2016, 2017) írásaiban is.

³³ Számos kultúrkörben a fiúgyermeket értékesebbnek tartják, mint a lányokat. Ez a torzítás (*bias*) a mai Magyarországon is létezik, és nem is marginális jelentőségű (Csapodi és Kapitány, 2015). Sok családban a második és a harmadik gyermek vállalásának okai között is ott szerepel, hogy a szülők egy, illetve két leánygyermek után szeretnének egy fiút is. Arra az „átlagszülők” nem gondolnak, hogy a gyermekszületések egymástól függetlenül valószínűségi változók, ezért két leány után is „csupán” 50% a valószínűsége annak, hogy „végre” fiú születik.

ségek egy része több gyermek esetében megspórolható (a ruházat egy része többször felhasználható, két gyermekkel játszani nem igényel több időt, mint eggyel stb.), de ezek aránya az összköltségen belül elhanyagolható.

Magyar viszonyok között, amikor az anyák már 50 éve (!) minden gyermekük után három évig jogosultak otthon maradni (gyes), nemcsak munkabérikieséssel, hanem jelentős *humántőke*-vesztéssel lehet és kell is számolni. A munkából való többéves kiesés nyilvánvalóan megnehezíti az újbóli munkába állást (napjainkban sokkal inkább, mint 1989 előtt!), rész munkaidős állásban nem nagyon lehet karriert építeni stb. Sőt, Lovász és szerzőtársai (2018) azt is kimutatták, hogy Magyarországon már az első gyermek megszületése *előtt* is jelentős bérhátrányt szenvednek el azok a nők, akiknek a közeljövőben gyermekük születik. Ez részben saját döntésük következménye: milyen szakmát választottak, mennyire törekszenek előrelépésre stb. Végző soron mindez lényegesen alacsonyabb életpálya-jövedelemben és nyugdíjban mutatkozik meg, annak ellenére is, hogy a 2011-es népszámlálás idejére már a 15 évnél idősebb népesség körében a nők előnyre tettek szert a férfiakkal szemben, a felsőfokú végzettségük arányát tekintve (Varga, 2018, 99. o.).

Tegyük hozzá, az anyák és az apák többsége csak az első és a második gyermekük megszületése *után*, saját személyes tapasztalatai alapján érti meg, hogy a gyermeknevelés milyen energiákat, időbeli ráfordítást igényel – egyebek között a gyermekek számával közel lineárisan növekvő lakásnagyság-igények és az ezáltal megnövekedő házimunka mennyisége miatt is. Az esetek egy részében az anyák a terhesség és a szülés során fizikai és pszichés traumák sorozatán mennek keresztül. Ez is befolyásolhatja a második, a harmadik, illetve a többedik gyermek vállalására vonatkozó (elvi) szülői hajlandóságot.³⁴

A *kockázatok*at is egyfajta költségtényezőnek tekintjük. Kevésbé ismert adat, ezért elsőként említjük, hogy az élveszületések 11%-ában *az apa hivatalosan nem ismert* (Makay és Spéder, 2018, 72. o.) – ez megdöbbentően nagy szám. Vagyis, az anyák szempontjából ez számottevő kockázat, ami mezoszinten távolról sem egyforma mértékben érinti az egyes társadalmi csoportokat. Amikor a szülők második és harmadik gyermek vállalása mellett döntenek, akkor figyelembe veszik azt is, hogy két vagy ennél is több gyermek esetén a válás, a *párkapcsolat felbomlása* mindkét felet nagyon nehéz helyzetbe hozza (és persze a kiskorú gyermekeknek is nagyon rossz). A gyermek(ek)et egyedül nevelő szülő a meg-

³⁴ Farré és Gonzalez (2019) tanulmánya arra talált szignifikáns – bár kismértékű – összefüggést, hogy ez a személyes tapasztalás nemcsak az anyák, de a gyermekük mellett otthon maradó spanyol apák későbbi gyermekvállalási hajlandóságát is negatívan befolyásolja.

duplázódott munkateher miatt³⁵, a másik fél (többnyire az apa) a Magyarországon meglehetősen szigorú szabályok szerint működő tartásdíjfizetési kötelezettség miatt kerülhet krízishelyzetbe.

Ezt mutatják a szubjektív jólét indexei is. A 2016-os mikrocenzus adatai szerint (KSH, 2019a, 207. o.) a párkapcsolatban élők 75–76%-a – akár házasságról, akár együttélésről van szó, akár van gyermekük, akár nincs – önmagát boldognak vagy többnyire boldognak mondta. Az egyszülős családokban élők körében ugyanez az arány csak 55% volt. És működik a fordított irányú oksági kapcsolat is: a válás kockázata arra ösztönzi a nőket, hogy benmaradjanak a munkaerőpiacon, mert ez védelmet jelent a végzetes elszegényedés ellen – ez viszont önmagában is erősen ellene hat a harmadik vagy a negyedik gyermek bevállalásának (Hétfa Kutatóintézet, 2019). Mindezeket a tényezőket figyelembe véve az *1. ábrát* úgy szerkesztettük meg, hogy világos legyen: érvelésünk logikája szerint *a gyermeknevelés egyéni, nettó határkölttségei a gyermekszám emelkedésével biztosan nem csökkennek, sőt az is lehet, hogy nőnek.*

A *2. ábrán* a gyermekvállalás *ex post* egyéni határhasznait és (nettó) határkölttségeit vetjük össze hosszú távon, amit 26–60 év között határozunk meg (az első gyermek születésétől számítva). Ezen az ábrán azokat a hasznokat és költségeket vetjük össze, amelyekkel a szülők számolhatnak azt követően, hogy gyermekeiket felnevelték. A szülők szempontjából többféle haszon is adódik: felnőtt gyermekeik léte (szakmai, emberi sikereik, boldogságuk). A realizált érzelmi hasznokat egészíti ki az, hogy a kereső gyermekek képesek anyagilag is támogatni szüleiket (ha erre szükség van), és fizikai gondozásukban is nagyon sokat tudnak segíteni. Ha a felnevelt gyermekek száma több, az a szülők számára nagyobb biztonságot ad, mintha csak egy gyermekük született volna. Éppen úgy, mint régen. De az unokák határhaszna is meredeken csökkenő!

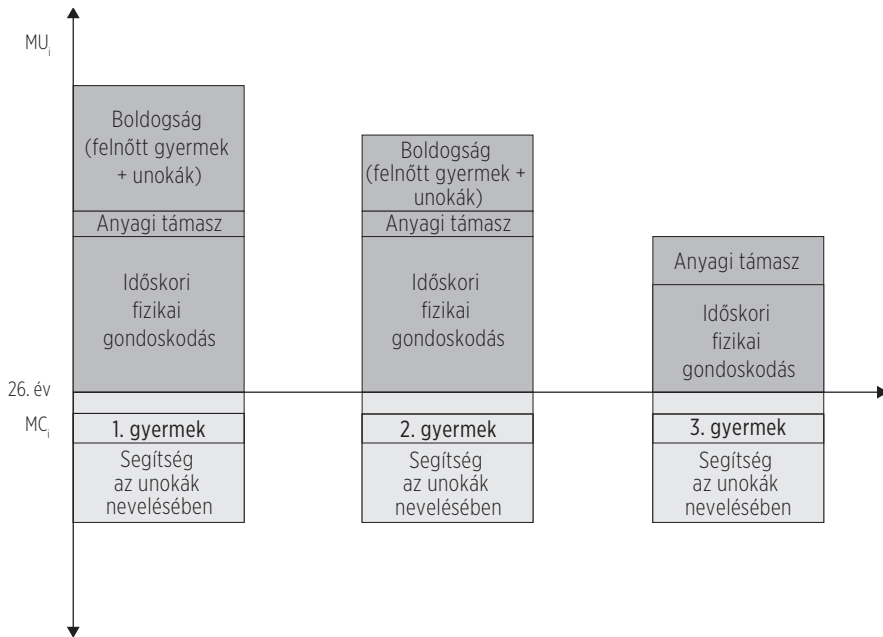
Bár ezt a köznapi gondolkodás ritkán szokta szavakban kifejezni, nyilvánvaló, hogy *csak annak lehet unokája, akinek gyermeke is van.* És az is nyilvánvaló, bár ezt is ritkán hangsúlyozzák az elemzések, hogy a várható életkor kitolódásával az emberek egyre hosszabb ideig (akár 20–30 évig) folyamatosan „élvezhetik” a nagyszülői lét örömeit. Feltéve, persze, hogy a Magyarországon felnevelt gyermek(ek)nek Magyarországon születik gyermeke³⁶, és feltéve továbbá azt is, hogy a felnőtt fiúgyermekek esetleges válását követően nem szakad meg a kap-

³⁵ 2016-ban a gyermekes családok között közel 30% volt az egyszülős családok aránya. Az ilyen családok 24%-ában élt kettő, 7%-ában három vagy annál több gyermek. A gyermekek egyedülálló szülőként való nevelése főként az anyákra hárul, az összes egyszülős családon belüli részesedésük megközelíti a 86%-ot (Monostori és Murinkó, 2018).

³⁶ Sajnos a Magyarországról kivándorolt magyar szülők külföldön születő gyermekeire vonatkozóan, közelítőleg pontos adatok sem léteznek (Gödri, 2018, 265–266. o.).

csolat a nagyszülők és az unokák között. Az életkor kitolódásával az is gyakori, hogy a nagyszülőkről való fizikai gondoskodás egy részét az unokák vállalják magukra és ezzel saját szüleiket tehermentesítik valamelyest. Ezért azt állítjuk, hogy nagyon hosszú távon, az unokák határhasznát is figyelembe véve a határhasznok csak kismértékben csökkennek.³⁷

2. ábra: A gyermekvállalás egyéni határhasznai és nettó határköltségei a gyermek(ek) 26–60 éves kora között

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határköltség)

Forrás: saját szerkesztés.

Ugyanakkor azt is számba kell venni, hogy Magyarországon a családok többségében az egykori szülők (most már nagyszülők) részt vesznek az unokák nevelésében³⁸, és ez a nagyszülői segítség részben ellensúlyozza a későbbi

³⁷ Könnyen lehet, hogy tévedünk! Gao és Qu (2019) kínai adatokon megkísérelte számszerűsíteni, hogy hosszú távon mennyivel boldogabbak azok a 60 évnél idősebb emberek, akiknek nem egy, hanem több élő, felnőtt gyermekük van. Az derült ki, hogy a depresszió valószínűsége is csak 3%-kal kisebb azoknál, akiknek egyáltalán van felnőtt gyermekük. Viszont a többletgyermek hatása az idős szülők szubjektív jóllétére (*subjective well-being*) nagyon-nagyon kicsi, az 1-től 5-ig terjedő skálán mindössze 0,1.

³⁸ 2016-ban az 55–79 év közötti korosztály háromnegyedének volt unokája. Ezen nagyszülők több mint kétharmada – a nők és férfiak közel azonos arányban – részt vett az unokák ellátásában, felügyeletében (Monostori és Gresits, 2018, 137. o.).

örökséghez jutást (amit már fentebb említettünk). Az unokák nevelésében való közreműködés időben és pénzben ráfordítással jár – a lényeg itt is az, hogy ezek a nettó határköltések gyermekenként nem különböznek lényegesen. Mindezek a szempontok azonban nem változtatnak azon, hogy a zömében rövid távú megfontolásokon alapuló gyermekvállalási döntéseket hosszú távon – azaz utólag – már nem lehet korrigálni.

A TÁRSADALMI HASZNOK ÉS KÖLTSÉGEK TERMÉSZETE

Ami a szülők szempontjából egyéni döntés, az a társadalom egésze számára nem más, mint a munkaerő (L) újratermelése. Közgazdászok számára közismert, hogy az ebből eredeztethető rövid távú ellentmondás (a gyermekvállalás minimálisan is néhány hónapnyi időtartamra, de inkább egy vagy két évre csökkenti a női munkaerőkinálatot), illetve a hosszú távú ellentmondások (például a népesség és az élelmiszertermelés eltérő ütemű növekedése) már felmerültek Smith, Malthus, Ricardo és Marx modelljeiben is. Ezzel együtt is Adam Smith (1776/2001) főművének éppen az volt – a címében is megfogalmazott – alap gondolata, hogy a „nemzetek gazdagsága” *nem* a népességnövekedésétől függ. Mint írta, a kis lélekszámú Hollandiában jobb volt élni, mint a népességét tekintve többszörösen nagyobb Angliában. Ám mindettől függetlenül a közvélemény többsége számára mégis a pronatalista álláspont az irányadó ma is: az a jó, ha emelkedik a népesség, ha csökken az mindenképpen nagy baj.

Tárgyunk szempontjából a probléma lényege úgy fogalmazható meg, hogy egy zárt modellben elvész a munkaerő kitüntetett szerepe. A piacgazdaság zárt modelljében ugyanis minden termelési folyamat az egész rendszer újratermelését szolgálja. Ha viszont a munkaerő közönséges áru, akkor értelmezni szükséges a munkaerő (újra) előállítását leíró termelési függvényt, és valamilyen módon azt is meg kell mutatni, hogy a munkaerő termelése során ugyanúgy profit keletkezik, mint minden más anyagi jószág termelése során. Ez utóbbi feltételezés viszont kevésbé hangzik életszerűen – hogy miért, azt a jelen tanulmány korábbi részeiben már elég részletesen bemutattuk.

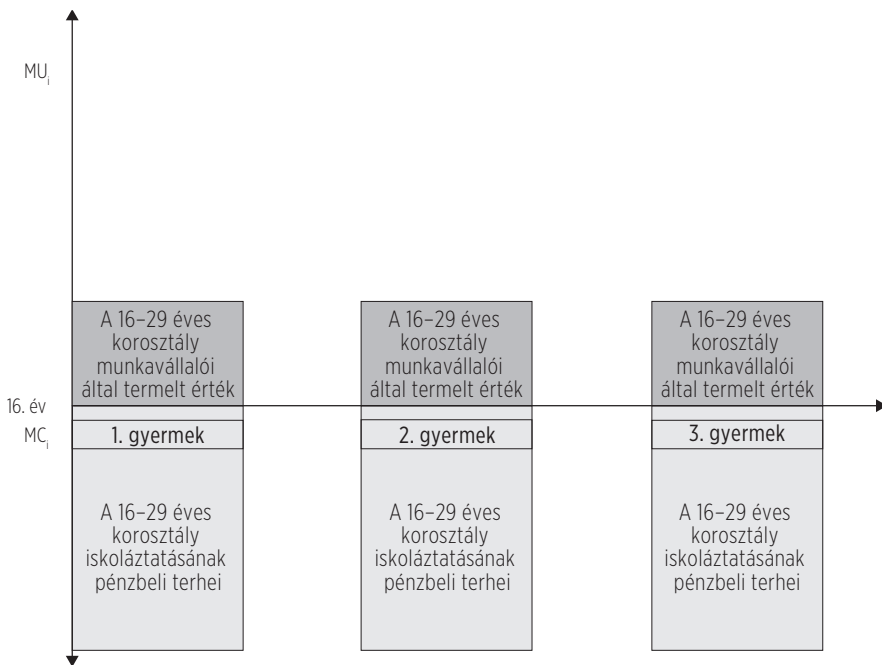
A munkaerő újratermelése minden korban részben családi, részben állami feladat; soha semmilyen létező gazdaság nem tekintette a munkaerőt közönséges árunak.³⁹ S mivel a munkaerő újratermelése a modern korban a családok döntésétől függ, és nem természetadta adottság, mint korábban, ezért a munkaerő (L)

³⁹ Erről részletesen ld. Mihályi (1982).

termelési függvénye – a tőke javak (K) és a nemzeti jövedelem (Y) termeléséhez képest – nagyon kisszámú „termelési” lehetőséget ábrázol (többnyire 0, 1, 2 vagy 3 elemű), és (mint már említettük) az oszthatatlanság miatt nem folytonos.

Nyilvánvaló, hogy a születést követő első 18 évben a fejlett országokban a gyermekek a társadalom számára csak költséget jelentenek, semmiféle közvetlen haszonnal nem járnak. Hosszú távon viszont nyilvánvalónak tekinti a közvélemény, a társadalomtudósok és a politikusok, hogy a gyermekek nem pusztán a család, hanem a társadalom újatermelése szempontjából is értékesek. Valamelyes mértékben a legtöbb szülő maga is ezt gondolja. Ebből a nézőpontból tekintve tehát a gyermeknevelés *pozitív externális hatása* is értelmezhető (Fuchs, 2003, 137–142. o.).

3. ábra: A gyermekvállalás társadalmi határhasznai és határköltségek a gyermek(ek) 16–29 éves kora között

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határköltség)

Forrás: saját szerkesztés.

A 16–18. év betöltése után a kohorsz egy része bekerül a munkaerőpiacra, de a többség még éveken át tanul, vagyis számottevő társadalmi haszon csak

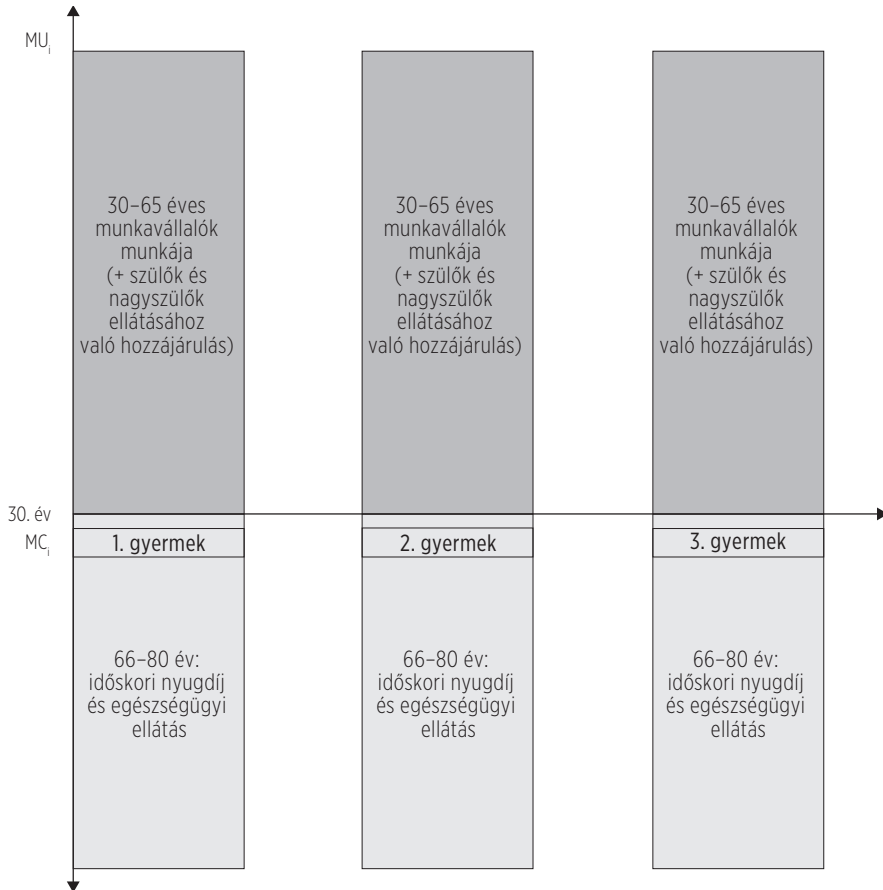
később keletkezik – méghozzá minden fiatal esetében nagyjából azonos mennyiségű haszon. Igaz, ha csak a felnőtt gyermekek adófizetési potenciálját tekintjük, akkor persze van szóródás, ha viszont úgy tekintjük, hogy a felnőtt gyermekek maguk is szülők lehetnek, akiknek szintén lehetnek gyermekeik, akkor már nem is olyan kirívó a fenti leegyszerűsítés, miszerint már az első gyermekgeneráció esetében is azonosnak tekintjük a társadalmi szinten értelmezett határhasznokat. Ebben a korosztályban a gyermekneveléssel járó társadalmi költségeket is azonosnak vesszük minden paritás esetén, ami szintén leegyszerűsítés. Ezt a helyzetet illusztrálja a 3. ábra.

Könnyen elfogadható véleménynek tűnik, hogy vannak extrém társadalmi korszakok, amikor a születendő gyermekek számának növelése minden más célt felülír. Ez a *háborúk* időszaka. De még ebben az esetben is igaz, hogy sok-sok év telik el attól fogva, hogy egy újszülött (fiú) hadra fogható lesz. A múltban a háborúk igen gyakoriak voltak – az egymással rivalizáló klánok, törzsek, országok úgyszólván folyamatosan háborúztak. Ezért ez a hosszú távú szempont mélyen belerögződött a társadalmak értékrendszerébe. A modern kor azonban a fejlett országok számára elhozta a tartós béke korszakát. Emiatt ez a szempont vesztett fontosságából. Általánossá vált viszont a négy-öt évenként kötelező *választások* rendszere. A 3. ábra jól mutatja a modernkori kormányok dilemmáját. Nagyjából két évtizeden át a gyermekvállalás a társadalmi érdekeket „hivatalból” képviselő kormányok számára lényegesen nagyobb költséggel jár, mint haszonnal. Ezzel együtt világos, hogy kivételes esetként ma is vannak olyan országok, amelyek folyamatos háborús fenyegetettségben léteznek. A szigorú vallási tradíciók továbbélése mellett részben ez magyarázza a gazdaságilag nagyon fejlett Izrael igen magas női termékenységét (TTA = 2,92).

A hadászati szemponttól eltekintve napjainkban a születendő gyermekek társadalmi hasznosságát a demográfiai adatokból vezetik le a politikusok és a véleményformáló közvélemény is. De ezen belül is megfigyelhető egy hangsúly-eltolódás. A népesség abszolút számának alakulása helyett a figyelem középpontjába az *előregedés* – vagyis a korosztályok közötti arány – került. A munkavállalóként a társadalom számára minden felnőtt gyermek értéket képvisel (azonos mennyiségűt), ezt követően viszont a 65 év fölötti korosztálynak, vagyis a nem dolgozó népességnek nyugdíjat kell fizetni, és az egészségi állapotuk romlásával járó társadalmi költségek is meredeken emelkednek az életkorral. Másfelől viszont nyugdíjas korban a társadalom számára a hasznok között érdemes számba venni, azt, amit a nagyszülők hozzájárulása az unokák nevelésében a családok számára jelent (ld. 4. ábra). Összességében tehát jól látszik, hogy ilyen hosszú távon (az első gyermek születése utáni 31. évtől a szü-

lők haláláig) minden egyes megszületett gyermek társadalmi határhaszna jelentősen meghaladja a határköltéseket.

4. ábra: A gyermekvállalás társadalmi határhasznai és határköltégei a gyermek(ek) 29 éves kora fölött

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határköltés)

Forrás: saját szerkesztés.

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmányban azt jártuk körbe, hogy miért növekszik a gyermektelen és az egygyermekes családok aránya, s miért születik viszonylag kevés harmadik és negyedik gyermek a mai magyar családokban. A határhasznok és a határkölségek fogalmának alkalmazásával, valamint az elemzési időhorizont élethossziglani kiterjesztésével arra a következtetésre jutottunk, hogy a második és a harmadik gyermek *egyéni* határhaszna rövidebb és hosszabb távon egyaránt jóval kisebb, mint az első gyermeké, miközben a határkölségek az első két évtizedben biztosan nem csökkennek. A második és a harmadik gyermek *társadalmi* határhaszna a 16–29 éves korosztályt tekintve rövidebb távon állandó, de nagyságát tekintve kicsi. A határkölségek viszont mind rövidebb, mind hosszabb távon lényegében azonosak. A probléma lényege az, hogy a második és a harmadik gyermek vállalása mellett rövidebb és hosszabb távon is kevés érv szól az egyén szempontjából.

Ezt a *bias*-t – békeidőben, fenntartható módon – sem pénzzel, sem természetbeni társadalmi ráfordításokkal nem lehet teljes mértékben ellentételezni. Különösen akkor nem, ha a potenciálisan érintett állampolgárok jelentős része nem is ismeri a családtámogatási rendszert, másfelől akik ismerik, azok sem bíznak a tartósságában (Ignits és Kapitány, 2006), és/vagy a kormány által elgondolt támogatási eszközt alkalmatlannak tartják. Ez utóbbira vonatkozóan fontos figyelmeztetést tartalmaz az Állami Számvevőszék (2019, 10. o.) friss jelentése, amely egy 2017-es, a felsőoktatásban részt vevő tanulók kérdőíves felmérése alapján arra hívja fel a döntéshozók figyelmét, hogy a megkérdezett fiatalok 76%-a (!) szerint az otthonteremtési támogatások lényegesen nem vagy egyáltalán nem befolyásolják a gyermekvállalási kedvet. Akármekkora összegeket is fektet az állam családpolitikai támogatásokba, ezektől *hosszú távú* népesedéspolitikai hatást csak akkor várhatunk, ha az állami szabályozás logikája fő vonalakban egyezik a tudományos szakmai közvélemény álláspontjával, és nincsenek körülötte éles politikai viták.

Ami a számszerűsített hatásokat illeti, a Hétfa Kutatóintézet (2019) ökonometriai elemzése azt mutatta ki, hogy a Magyarországon kipróbált, különféle családtámogatási rendszereknek *rövid (0–3 éves) távon is igen alacsony a hatása* a TTA-ra és a szülési valószínűségekre. Különösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy számos kormányzati intézkedés „csak” arra jó, hogy a már egyébként is tervezett, első vagy második gyermek születését időben előbbre hozza.⁴⁰

⁴⁰ Az újabb irodalomból ld. Berde és Kovács (2016) és a Hétfa Kutatóintézet (2019) eredményeit. Figyelemre méltó, hogy a lengyel Családonként 500+ program esetében sem találtak az első ökonometriai vizsgálatok szignifikáns TTA-javulást (Myck and Trzcinski, 2019).

Így például, számításaik szerint a családi adókedvezmény összegének 10%-os növelése – ami igen jelentős ráfordításnövekedést jelentene – várhatóan csak annyi változást eredményezne, hogy (adottnak véve a szülőképes korban lévő nők számát) a „többletgyermek” születésének valószínűsége 3,87%-ról 3,97%-ra nőne. A bölcsődei férőhelyek bővítése is csak mérsékelt pozitív hatással járna. A jelenlegi, 16%-os lefedettségből kiindulva 1 százalékpontos emelkedés csupán 1,18%-kal növelné a születési valószínűséget. Ha 25 ezer új férőhely létesülne, az három év alatt mindössze 5400-zal növelné a születések számát. Ráadásul, ez utóbbi intézkedés össztársadalmi szinten nagyon sokba kerülne, mert egyidejűleg feltételeznék az ehhez szükséges tőke- és speciális élőmunka-állomány gyorsütemű bővülését több mint 2600 aprófalvas településen (a 3300-ból), ahol jelenleg nem működik bölcsőde. Ugyanezen tanulmány szerint egy „plusz” gyermek megszületése aktuális árakon számolva 5,6 millió forintba kerülne.⁴¹

Kiknek kedvez a kormányzat népesedési stratégiája? Magyarországon a gyermekvállalás ösztönzése érdekében alkalmazott intézkedések – a bölcsődei/óvodai férőhelyek létesítésétől, a lakáspolitikán keresztül az adókedvezményekig és a mindenféle pénzbeli juttatásig – mind az érintettek, mind a társadalom szemében általában népszerűek. Még azok körében is, akik közvetlenül ennek nem kedvezményezettjei. Némileg leegyszerűsítve: *az emberek szeretnék, ha másoknak több gyerekük lenne* – gyarapodjon az ország népessége és legyen minél több adófizető. Ez összhangban áll azzal, – mint a 2. táblázatból látszik –, hogy a magyar költségvetés nemzetközi összehasonlításban sokat költ családtámogatásra, lényegesen többet, mint az OECD-átlag. Ugyanakkor – szemben a közvélekedéssel és a kormányzati kommunikációval – ez az arány 2010-hez képest egyenletesen csökkenő.

Am van itt egy félreértés: a mai, magyar viszonyok között az állami segítség csak arra alkalmas, hogy a gyermekneveléssel összefüggő terhek nyomán kialakuló jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket – *ceteris paribus* – enyhítse (Gál, 2014; ÁSZ, 2019), de arra nem, hogy tartósan és minden társadalmi rétegben növelje a termékenységet.

⁴¹ Természetesen azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a standard ökonometriai elemzések parciális elemzések, a másodlagos hatásokat nem képesek figyelembe venni. Például azt, hogy a bölcsődei és/vagy az óvodai férőhelyek növelése javítja a nők munkába való visszatérésének a valószínűségét, és ezen keresztül növelheti a termékenységet is (ld. Szabó-Morvai és Lovász, 2018).

2. táblázat: A családokra költött költségvetési juttatások a GDP százalékában néhány OECD-országban (2015) és Magyarországon (2010–2015)

Ország	A családokra költött költségvetési juttatások a GDP százalékában
Svédország	3,5
Egyesült Királyság	3,5
Franciaország	3,0
Magyarország	
2010	3,4
2011	3,3
2012	3,1
2013	3,0
2014	3,0
2015	3,0
Csehország	2,0
Szlovákia	2,0
Lengyelország ^{a)}	1,5
Izrael	1,9
Amerikai Egyesült Államok	0,6
OECD-átlag	2,0

Megjegyzés: Pénzbeli és természetbeni támogatások együtt. A számba vett tételek között a gyermekek után járó adóked-vezmény nincs figyelembe véve. Ez – éppen Magyarország esetében – jelentős alulbecslést eredményez és le-hetséges, hogy az időbeli trendet is torzítja.

^{a)} A lengyel adat 2014-re vonatkozik. 2016-ban viszont életbe lépett egy igen nagyvonalú gyermektámogatási rendszer, a *Családonként 500+ program*, amely alanyi jogon 500 zloty/hónap (≈ 39 ezer Ft) pénzügyi támogatást biztosít a családoknak a második, a harmadik, a negyedik stb. gyermek után.

Forrás: Organisation for Economic Co-operations and Development, 2019.

De van egy további súlyos probléma is: a hazai családtámogató rendszerek elmúlt 10 évben alkalmazott direkt formái erősen *pro-rich* hatásúak voltak, vagyis azonos gyermekszám esetében a magasabb jövedelmű és vagyonú családoknak kedveztek. A Hétfa Kutatóintézet 2000–2014-re vonatkozó, már említett vizsgálata (2019) azt is kimutatta, hogy a legújabb reformok részeként kidolgozott családpolitikai támogatások – az átlagosan igen alacsonynak mondható pozitív összhatás mellett – leginkább a nyugati megyékben, a magas végzettségű, 30–40 év közötti nők születésszámára hatottak. Ugyanez mondható el a 2016-ban jogszabályba foglalt, majd 2019-ben lényegesen kibővített Családi

Otthonteremtési Kedvezményről (CSOK) is.⁴² Vélhetően a döntéshozók ezen a módon szeretnék volna „visszacsinálni” azt a hatást, amiről fentebb már szoltunk a 19 éves kor alatti gyermekvállalás „baby boom”-ja kapcsán. Merthogy kiderült, hogy hiába megy a rengeteg költségvetési támogatás a gazdagabbak felé, mégsem (csak) ott születnek a gyerekek.⁴³

Nemzeti keretek között nem érhető el az optimum. Szemben a neoklasszikus egyensúlyi modellekkel, amelyekben az egyéni/családi életstratégiák optimalizálása a gyermekek taníttatásába fektetett humántőke-beruházás hosszú távú hozadékán keresztül vezet el a társadalmi optimumhoz, a jelen tanulmány legfontosabb következtetése az, hogy a tanulmányban figyelembe vett tényezők keretein belül *nem jön* és nem is jöhet *létre az egyensúly*. Egyéni szinten a legtöbb ember, férfi és nő racionális megfontolásoktól vezérelve évtizedes távlatokban is össze tudja hangolni az egyéni karriert, a munkavállalást és a gyermeknevelést (akár úgy is, hogy nem alapítanak családot és nem vállalnak gyermeket), de ez nem vezet társadalmi optimumhoz: a népességfogyás és az elöregedés nem szűnik meg. Így viszont sokkal nehezebb megteremteni a tartós GDP-növekedés alapjait és fenntartani a jóléti társadalmaktól elvárt társadalombiztosítási konstrukciókat. Mint azt Polónyi és Tímár (2002), valamint Hablicsek (2004) elemzése már másfél évtizeddel ezelőtt kimutatták⁴⁴, nemzeti keretek között az éves születések számához képest jelentős arányú *nettó bevándorlás nélkül* ezen a helyzeten a kormányzat csak igen kismértékben tud javítani.

⁴² Az ÁSZ (2019) tanulmányában is idézett, Tatay és szerzőtársai (2017) által írt tanulmány szerint a felsőoktatásban tanulók között mindössze 15--16% volt azon férfiak és nők aránya, akik szerint a 2016-ban kibővített otthonteremtési támogatások lényegesen befolyásolják a családalapítási döntéseket. Hasonló következtetésre jutott a KSH Népeségstudományi Kutatóintézetének 2012-2013-as vizsgálata is: a lakáshelyzet nem meghatározó a gyermekvállalási döntések meghozatalakor (Kapitány, 2016). Ez az állítás nem feltétlenül érvényes valamennyi poszt-szocialista országra. Sorvachev és Yakovlev (2019) tanulmánya szerint a putyini Oroszországban 2007 és 2012 között bevezetett és egyre bővülő, gyermekszámfüggő támogatási rendszer (*Matjernij Kapital*) oly módon növelte szignifikánsan – mind rövid, mind hosszú távon – a női termékenységet, hogy a családok a támogatás közel 90%-át lakásszerzésre fordították. (A TTA 2006-ban 1,3 volt, ez 2017-re 1,8-re emelkedett. Ez számottevő!) Számításaik szerint minden egyes többletgyermek – a kumulatív hatásokat is figyelembe véve – az állami költségvetésnek 50 ezer USA-dollárnak megfelelő összegbe (≈ 15 millió forintba) kerül.

⁴³ Ugyanezt a *pro-rich* elfogultságot igazolják a már említett Családonként 500+ lengyel program első hatásvizsgálatai is. Az éves lengyel GDP 2%-ának megfelelő ráfordítással működő program a családok felső decilisének a teljes pénzügyi támogatás 12,40%-a, míg az alsó decilisnek 6,18% jut.

⁴⁴ Még 2004-ben, vagyis az EU-csatlakozás előtt Hablicsek László arra az eredményre jutott, hogy 1,6-es TTA-érték mellett már ahhoz is évente 30 ezres bevándorlási többlet kell, hogy Magyarország népessége 2050-re ne csökkenjen 9,7 millió fölé.

IRODALOM

- Akerlof, G. A. and Yellen, J. L. (1996). An analysis of out-of-wedlock childbearing in the United States. *Quarterly Journal of Economics*, 111(2), 277–317.
- Állami Számvevőszék (2019). *A családtámogatások rendszere Magyarországon*. Budapest: Állami Számvevőszék.
- Árki D. (2018). Családbővítési intenciók: A harmadik gyermek vállalásának szándéka. *Demográfia*, 61(2–3), 191–222.
- Becker, G. (1992, december). *The economic way of looking at life*. Előadás a Nobel-díj átvétele alkalmából. Elérhető: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/becker-lecture.pdf>
- Becker, G. and Greeg, H. (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, 81(2), 279–288.
- Benda J. (2015). *A szakadék szélén. A népességfogyás okai és megállítása*. Budapest: Barankovics István Alapítvány.
- Benda J. (2019, január 13). A főállású anyaság feltételei. *Magyar Idők*. Elérhető: www.magyaridok.hu
- Berde É. és Kovács E. (2016). A svéd és a magyar termékenységi arányszám összehasonlítása. *Közgazdasági Szemle*, 63(12), 1348–1374.
- Csányi G., Gagyai Á. és Kerékgyártó Á. (2018). Társadalmi reprodukció: Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat*, 24, 5–29.
- Csányi G. és Kerényi Sz. (2018): A 'jó anya' mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából. *Fordulat*, 24, 134–160.
- Csapodi Cs. és Kapitány B. (2015). A születendő gyermekekkel kapcsolatos nemi preferenciák Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15(2), 1–4.
- Demeny, P. (1987). Re-linking fertility behavior and economic security in old age: A pronatalist reform. *Population and Development Review*, 13(1), 128–132.
- Doepke, M. and Kindermann, F. (2019). Bargaining over babies: Theory, evidence and policy implications. *American Economic Review*, 109(9), 3264–3306.
- Domonell, K. (2018). Real talk: Is there a 'right' age to have a baby? *Women's Health*. Elérhető: <https://www.womenshealthmag.com/health/a21563046/best-age-to-have-a-baby/>
- Faragó T. (2011). *Bevezetés a történeti demográfiába* (I. kötet). Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html
- Farkas A. (2019). Gyerekszámhoz kötött nyugdíj? Vannak valódi gondok is. *Portfolio*. Elérhető: www.portfolio.hu
- Farré, L. and González, L. (2019). Does paternity leave reduce fertility? *Journal of Public Economics*, 172(April), 52–66.
- Fekete Gy. (1972). *Éljünk magunknak?* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Fiero, P. P. (2019). What are my odds and chances of having twins? Statistics about twins, triplets, and multiple births. *Verywell Family*. Elérhető: <https://www.verywellfamily.com/what-are-the-odds-what-are-my-chances-of-having-twins-2446682>

- Fuchs, V. F. (2003). *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gál R. I. (2014). Kísérlet a gyermeknevelés-függő nyugdíjszabályokról szóló vita befolyásolására. *Népesedési Kerekasztal*. Elérhető: <http://www.nepesedesikerekasztal.hu/index.php/2-uncategorised/16-kiserlet-a-gyermeknevel-es-fueggo-nyugdij-szabalyokrol-szolo-vita-befolyasolasara>
- Gao, Y. and Qu, Z. (2019). 'More children, more happiness?': New evidence from elderly parents in China (GLO Discussion Paper 366). Essen: Global Labor Organization.
- Ghaznavi, C., Sakamoto, H., Yoneoka, D., Nomura, S., Shibuya, K. and Ueda, P. (2019). Trends in heterosexual inexperience among young adults in Japan: Analysis of national surveys, 1987–2015. *BMC Public Health*, 19(355).
- Goldin, C. and Katz, F. L. (2002). The power of the pill: Oral contraceptives and women's career and marriage decisions. *Journal of Political Economy*, 110(4), 730–770.
- Gödri I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről (237–270)*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Hablicsek L. (2004). A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*, 47(3–4), 300–320.
- Hajduska M. (2008). *Krizisélektan*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hétfa Kutatóintézet (2019). *Evaluation of family policy measures and their impact on fertility*. Budapest: Hétfa Kutatóintézet.
- Holtzer P. (2012). Mikor lesz itt gyerek és nyugdíj? In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012 (133–135. o.)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hoóz I. (1973). *Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II.* (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei 37). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Hoóz I. (1991). A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség. In Utasi Á. és Mészáros Á., (szerk.), *Cigánylét (54–77. o.)*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet.
- Horváth E. (1986). *A gyestől a gyedig*. Budapest: Kossuth kiadó.
- Hölbling M. (1845/1980). *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Pécs: Baranya megye Tanácsa V.B. Egészségügyi Osztály.
- Husz I. (2011). Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54(1), 5–22.
- Ignits Gy. és Kapitány B. (2006). A családtámogatások alakulása: Célok és eszközök. *Demográfia*, 49(4), 383–401.
- Kapitány B. (2016). Lakáshelyzet és gyermekvállalás: Fontos, de nem a legfontosabb. A csok termékenységi hatásairól. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 16(1), 1–4.
- Kapitány B. és Spéder Zs. (2018). Gyermekvállalás. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről (47–64. o.)*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kollontay, A. (1922). *A család és a kommunizmus*. New York: Proletár Könyvkereskedés.
- Koncz K. (2019). A gyermekvállalás társadalmi, gazdasági háttere. *Magyar Tudomány*, 180(8), 1213–1221.

- Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (2019). *A tervezett gyermekek számának alakulása a 2010-es években*. Budapest: Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért.
- Kornai J. (1971). *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kovács E. (szerk.) (2012). *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Központi Statisztikai Hivatal (2012). *Magyar statisztikai évkönyv 2011*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal (2019a). *Magyarország, 2018*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal (2019b). *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2018*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kumar, N. and Singh, A. K. (2015). Trends of male factor infertility, an important cause of infertility: A review of literature. *Journal of Human Reproduction Sciences*, 8(4), 191–196.
- Kuncz I. (2020). *Gazdasági növekedés a demográfiai osztalékok tükrében* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Általános és Kvantitatív Közgazdaságtan Doktori Iskola).
- Lovász A., Cukrowska-Torzewska, E. and Szabó Morvai Á. (2018). Career before and after having a child. In Fazekas K. and Szabó-Morvai Á., (Eds.), *The Hungarian labour market 2018* (pp. 161–163). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Ludassy M. (2019). Condorcet az Akadémiáról. *Élet és Irodalom*, 63(37), 8–9.
- Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1937). *Az 1926–1932. évi népmozgalom (Magyar Statisztikai Közlemények, 97)*. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Makay Zs. (2017). 50 éve vezették be gyermekgondozási segítyt (gyes). *Korfa Népesedési Hírlevél*, 17(3), 1–4.
- Makay Zs. (2019). Fiatalkori gyermekvállalás Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 19(1), 1–4.
- Makay Zs. és Spéder Zs. (2018). Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (65–82. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Malthus, T. R. (1803). *An essay on the principle of population, or, a view of its past and present effects on human happiness, with an inquiry into our prospects respecting the future removal or mitigation of the evils which it occasion* (2nd ed.). London: Johnson.
- Matits Á. (2012). A gyermekszámtól függő nyugdíjakról – egy konferencia margójára. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (136–143. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mészáros J. (2012). Be(fel)vezető. Gyermekvállalás és nyugdíjrendszerek. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (7–14. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mihályi P. (1982). Érték, értéknagyság, mérhetőség. *Közgazdasági Szemle*, 29(4), 441–457.

- Mihályi P. (2010). *A magyar privatizáció enciklopédiája* (1. és 2. kötet). Budapest: Pannon Egyetemi Kiadó és MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi P. (2012). Húsz év a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (144–162. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mihályi P. (2013). Kornai János Anti-equilibriumja mint az evolúciós közgazdaságtan szellemi előfutára. *Közgazdasági Szemle*, 60(3), 282–289.
- Mihályi P. és Szelényi I. (2016). Az egyenlőtlenségek valódi természetéről. *Mozgó Világ*, 42(11), 3–12.
- Mink A. (1991). Kis magyar abortusztörténet. *Beszélő*, 3(48).
- Monostori J. és Gresits G. (2018). Idősödés. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (127–145. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Monostori J. és Murinkó L. (2018). Háztartás- és családszerkezet. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (177–197. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Monostori J., Őri P. és Spéder Zs. (szerk.) (2018). *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Murinkó L. és Rohr A. (2018). Párkapcsolat, házasságkötés. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (9–28. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Myck, M. and Trzcinski, K. (2019). From partial to full universality: The Family 5003 Programme in Poland and its labour supply implications. *Ifo DICE Report*, 17(3), 36–43.
- Németh P. (2016). *Gyermekvállalási döntések és termékenységi idősorok 1970-től 2011-ig* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Általános és Kvantitatív Közgazdaságtan Doktori Iskola). doi: 10.14267/phd.201604
- Németh P. (2017). A gyermekvállalási döntés életciklusmodellje Magyarországon. *Hitelintézet Szemle*, 16(4), 5–35.
- Obádovics Cs. (2018). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (271–294. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Orbán V. (2017, május). *Orbán Viktor beszéde a II. Budapesti Demográfiai Fórumon*. Az előadás elhangzott: II. Budapesti Demográfiai Fórum, Budapest. Elérhető: <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-ii-budapesti-demografiai-forumon/>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2019). Family benefits public spending [adatbázis]. *Social Expenditure: Aggregated Data*. doi: 10.1787/8e8b3273-en
- Polónyi É. (2011). *Vélemények és tények az abortuszról a roma nők körében*. Elérhető: https://www.parlament.hu/biz39/isb/tan/abortusz_roma_nok/abortusz_roma_nok.htm
- Polónyi I. és Timár J. (2002). A népesség, a gazdasági aktivitás és a nemzetközi migráció távlatai Magyarországon, 1950–2050. *Közgazdasági Szemle*, 49(11), 960–971.
- Pongrácz T. (2013). A Ratkó-korszak. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 13(1), 1–4.
- Roser, M. (2017): Fertility rate. Elérhető: <https://ourworldindata.org/fertility-rate>

- Simonovits A. (2012). Gyermekszám és nyugdíj: Kritika. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (163–169. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Smith, A. (1776/2011): *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (I-II. kötet). Budapest: Napvilág.
- Sorvachev, I. and Yakovlev, E. (2019). *Short-run and long-run effects of sizable child subsidy: Evidence from Russia* (Centre for Economic and Financial Research at New Economic School Working Paper 254). Moscow: Center for Economic and Financial Research.
- Szabó L. (2015). Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15(1), 1-4.
- Szabó-Morvai Á. és Lovász A. (2018). Bölcsőde, óvoda hatása a női munkakínálatra. In Fazekas K. és Szabó-Morvai Á., (szerk.), *Munkaerőpiaci tükrök 2017* (157–159. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet.
- Szalai J. (1992). A társadalombiztosítás körüli érdekonfliktusok: Történeti vázlat a hazai társadalombiztosítás funkcióinak változásairól. *Szociológiai Szemle*, 2(3), 27–43.
- Tatay T., Neumanné Virág I., Lentner Cs. és Sági J. (2017). Az otthonteremtési támogatási rendszer értékelése egy kérdőíves vizsgálat tükrében. *Polgári Szemle*, 13(1–3), 27–40.
- Tóth I. J. (2016). Javaslat a főállású szülő intézményének a bevezetésére. *Valóság*, 59(12), 33–42.
- Varga J. (2018). A női-férfi iskolázottságú különbségek alakulása. In Fazekas K. és Szabó-Morvai Á., (szerk.), *Munkaerőpiaci tükrök 2017* (97–102. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.

THE MARGINAL BENEFITS AND COSTS OF CHILDBEARING AT MICRO, MESO AND MACRO LEVELS

ABSTRACT

Parents love all their children equally. However, when – *ex ante* – parents decide about having a/another child, they count with steeply declining marginal benefits. The arrival of the first child is a source of boundless pleasure, and relative to this the arrival of the second and third offspring brings much smaller pleasure (utility). This is the main reason why in modern societies most families have no more than two children. One hundred years ago and earlier even more, parents and society considered the utility of children as “free” labour – i.e. their utility was constant for all parities. Today, the utility of children at the societal level (as a worker, a taxpayer or a soldier) hardly makes any influence on parents’ childbearing intentions. The paper’s conclusion is that this gap between individual and societal utility is directly linked to modernity and globalization, thus it cannot be harmonized within the framework of a nation-state. Without massive immigration, population decline and aging cannot be reversed – independently of the size of the earmarked social spending on pro-natalist policies.